

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əsgərli Sənan Şirzad oğlu

Маэистрин сойады ады атасынын ады

“ Müasir Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər sistemində Ümumdünya
Ticarət Təşkilatının rolu və perspektivləri ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401

Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşmanın adı:

Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

Elmi rəhbər :

Magistr proqramının rəhbəri :

dos. S.M.Məmmədova

dos. M.R.Cəmilov

Kafedra müdiri :

prof. Ş.H.Hacıyev

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində çoxtərəfli tənzimlənmə mexanizmləri və onların nəzəri-konseptual əsasları.....	5
1.1 Böhran şəraitində beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi və onun empirik təhlili.....	5
1.2 Qlobal iqtisadi sistem və ÜTT-nin digər beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqəsi.....	16
II FƏSİL. ÜTT və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemindəki spesifik mövqeyinin sistemli təhlili.....	31
2.1. ÜTT-nin əsas prinsip, funksiya və sazişləri.....	31
2.2. Qlobal iqtisadi böhran şəraitində ÜTT-nin beynəlxalq ticarət sistemindəki mövqeyinin sistemli təhlili.....	39
2.3. ÜTT çərçivəsində ticarət mübahisələrinin həlli yolları.....	46
III FƏSİL. AR-nın ÜTT ilə əməkdaşlığı və danışıqlar prosesinin mövcud durumu və perspektivləri.....	58
3.1. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvlük strategiyası və danışıqlar prosesinin mövcud vəziyyəti.....	58
3.2. ÜTT-yə üzvlük kontekstində ölkə statusu və güzəştli müddət məsələləri.....	68
3.3. ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsir istiqamətlərinin müqayisəli təhlili.....	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	80
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	84

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikası dünya iqtisadi birliyinin tam hüquqlu üzvü kimi beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində öz xarici iqtisadi siyasətini həyata keçirir. Nəzərə alsaq ki, xarici iqtisadi əlaqələr sistemində xarici ticarət əlaqələri müstəsna əhəmiyyət kəsb etməklə daha aktualdır, onda Respublikamızın qlobal ticarət sisteminin əsas subyekti olan ÜTT ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi xüsusi vurğulanmalıdır.

Ancaq bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT-yə üzlük ölkənin milli maraqlarının təmini kontekstində olmalı və bu üzlükdən maksimum az itki ilə öz iqtisadi inkişaf strategiyasını reallaşdırmaq hər bir milli iqtisadiyyatın ali məqsədidir.

Bildiyimiz qədər ilə Azərbaycan Respublikası artıq 18 ilə yaxındır ki, ÜTT-yə üzlük ilə əlaqədar olaraq mütəmmdlə olaraq danışıqlar aparır və xarici ticarət siyasətini məhz ÜTT standartlarına fokuslamışdır. Məhz bu baxımdan Azərbaycanın ÜTT-yə üzlük məsələlərinin nəzəri tədqiqi olduqca aktual xarakter kəsb etməkdədir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədini Azərbaycan Respublikasının çoxtərəfli əməkdaşlıq strategiyası çərçivəsində ÜTT ilə əməkdaşlıq və danışıqlar prosesinin əsas məqamları təşkil edir. Bu məqsədə çatmaq üçün qarşıya bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur:

- ÜTT-nin qlobal ticarət sistemində mövqeyi və onun əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ÜTT-nin əsas fəaliyyət mexanizmləri və sənədlərinin tədqiqi;
- ÜTT çərçivəsində həyata keçirilən beynəlxalq ticarət konfransları və onların əsas nəticələrinin tədqiqi;
- ÜTT çərçivəsində mübahisələrin həlli mexanizmləri və üzv ölkələrin onlardan yararlanması xüsusiyyətləri;
- Azərbaycanın xarici ticarətinin strukturunun və coğrafiyasının həm statik, həm də dinamik baxımdan kompleks tədqiqin həyata keçirilməsi;

- ÜTT ilə Azərbaycan Respublikası arasında həyata keçirilən danışıqlar prosesinin təhlili;
- Azərbaycan Respublikasının ÜTT ilə əməkdaşlığının ölkə iqtisadiyyatına mümkün təsirlərinin qiymətləndirilməsi v s.

Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasının ÜTT ilə əməkdaşlığının əsas istiqamətləri və danışıqlar prosesinin mövcud vəziyyəti hesab olunur. Tədqiqat ÜTT çərçivəsində Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin reallaşdırılması xüsusiyyətləri və prosesin milli iqtisadiyyata təsir imkanlarını öyrənir.

Tədqiqatın elmi metodoloji və informasiya mənbələri xarici ticarətin analiz metodları və xarici ticarət alətlərinin tətbiqinin nəzəri-metodoloji aspektləri və. s. əsaslanır. İşin informasiya bazasını ÜTT-nin və ticarəti tənzimləyən beynəlxalq təşkilatların statistik və analitik məcmuələri və.s. təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Danışıqlar prosesinin mövcud vəziyyətinin sistemli tədqiqi və təşkilata üzvlüyün ölkə iqtisadiyyatına pozitiv və neqativ təsir aspektlərinin tədqiqindən (öyrənilməsindən) ibarətdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 85 səhifə həcmindədir.

Birinci fəsildə **Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində çoxtərəfli tənzimlənmə mexanizmləri və onların nəzəri-konseptual əsasları** təhlil edilmişdir.

İkinci fəsildə **ÜTT və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemindəki spesifik mövqeyinin sistemli təhlilinə** geniş yer verilmişdir.

Üçüncü fəsildə **AR-nın ÜTT ilə əməkdaşlığı və danışıqlar prosesinin mövcud durumu və perspektivləri** məsələləri müəyyən edilmişdir.

I FƏSİL. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində çoxtərəfli tənzimlənmə mexanizmləri və onların nəzəri-konseptual əsasları

1.1 Böhran şəraitində beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi və onun empirik təhlili

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, dünya iqtisadiyyatında ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, qlobal problemlərin yaranması və kəskinləşməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin məqsədyönlü tənzimlənməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir.

Dünya təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin çoxtərəfli dövlətlərarası tənzimlənməsi hələ ikinci dünya müharibəsinə qədər meydana gəlmişdir. Lakin, dövlətlərarası tənzimləmə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yalnız müharibədən sonrakı illərdə ciddi amilə çevrilmişdir.

Beynəlxalq münasibətlərin dövlətlərarası tənzimlənməsi müxtəlif ölkələrin könüllü surətdə öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin və dünya təsərrüfat əlaqələri sferasında ümumi davranış qaydalarının məcmusudur.

Dünya təsərrüfatının II dünya müharibəsindən sonrakı illərdə inkişafı göstərir ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətlərarası tənzimləmə sisteminin formalaşması və inkişafının əsas təkanverici amilləri aşağıdakı proseslər olmuşdur.

Birincisi, gömrük tariflərinin aşağı salınması yolu ilə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının zəruriliyi: ikinci dünya müharibəsi nəticəsində dağılmış Avropa iqtisadiyyatı sürətli bərpa prosesini tələb edirdi ki, bu da xarici ticarət əlaqələrinin aktivləşdirilməsini, kapitalın sərbəst hərəkətinin dəstəklənməsini, beynəlxalq hesablaşmalar sisteminin qaydaya salınmasını nəzərdə tuturdu. Bu amil Bretton-Vuds konfransının qərarlarında və QATT, BVF, BYİB kimi beynəlxalq təşkilatların yaranmasında mühüm rol oynadı. Sonradan əksər ölkələr başa düşdülər ki, azad beynəlxalq ticarət dinamik artıma yol açır, dünya üzrə texnologiyayı hərəkət etdirir, əmək məhsuldarlığının artırılmasını stimullaşdırır, müəssisələr üçün irihəcmli dünya bazarlarını açır.

İkincisi, imperializmin müstəmləkə sisteminin dağılması və azadlıq qazanmış ölkələrin iqtisadi inkişafının təmin edilməsi: bu ölkələr 1960-1970-ci

illərdə dünya təsərrüfat əlaqələrinin yenidən qurulması, yeni iqtisadi qaydanın bərqərar edilməsi tələbləri ilə çıxış etməyə başladılar. Onlar həmçinin daha yüksək qiymət səviyyələrində xammal bazarlarının sabitləşdirilməsini, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə proteksionizmin aradan qaldırılmasını, texnologiyaların ötürülməsi üçün güzəştli şərtlər, maliyyə yardımının artırılmasını və s. tələb edirdilər.

Nəticədə daha əvvəl yaradılmış beynəlxalq təşkilatlar (BVF, BYİB, QATT) öz daxillərində bircinsliyi (sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin təmsalında) itirdilər və bu təşkilatlara Asiya, Afrika və Latın Amerikasının azadlıq qazanmış ölkələri üzv oldular. Bundan başqa, bir sıra yeni iqtisadi təşkilatlar (məsələn, YUNKTAD – BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı) yaradıldı.

Üçüncüsü, 1970 və 1980-ci illərin xammal və ərzaq böhranları, bu böhranların neft ixrac edən ölkələrin davranışları ilə daha da kəskinləşməsi sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə struktur böhranları inkişaf etmiş ölkələrin OPEC ölkələrinə münasibətdə razılaşdırılmış mövqelərinin olmasını və onların milli iqtisadiyyatların struktur yenidənqurması prosesində birgə səylərini obyektiv zərurətə çevirdi.

Dördüncüsü, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin və asılılıqlarının güclənməsi, milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşma zəruriliyi sənayecə inkişaf etmiş aparıcı ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin koordinasiyasını, milli siyasətlərin və beynəlxalq sabitliyin zəruri uyğunluğunu təmin edə biləcək əməkdaşlıq və müqavilələrin müxtəlif metodlarının işlənməsini tələb edirdi. 1980-ci illərdə daim meydana gələn ticarət müharibələrinin fonunda beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin razılaşdırılmış ölkələrarası tənzimlənməsi dünyada bir çox təhlükəli iqtisadi situasiyaların həll vasitəsi kimi çıxış edirdi.

Dünyanın aparıcı ölkələrinin iqtisadi siyasətlərinin koordinasiyası məqsədilə 1961-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı yaradıldı, “böyük yeddilik” ölkələrinin (ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya) ən yüksək səviyyələrdə müntəzəm görüşləri praktikaya çevrildi və s.

Beşincisi, transmilli şirkətlərinin güclənməsi: bu şirkətlərin fəaliyyəti milli sərhədlərin çərçivəsindən kənara çıxır və onların maraqları həm mənsub olduqları ölkələrin, həm də fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının inkişaf maraqları ilə ziddiyyətə girir ki, bu da onların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin forma və metdolarının tapılmasını zərurətə çevirib. Nəticədə, BMT-də transmilli şirkətlər üzrə mərkəz açılmışdır.

Altıncısı, regional iqtisadi integrasiya proseslərinin intensiv inkişafı regional tənzimləyici strukturların yaradılması yolu ilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətlərarası tənzimlənməsinin məzmununu dərinləşdirdi və onun formalarının çeşidini artırdı. Bu özünü xüsusilə Avropa iqtisadi məkanında parlaq sürətdə göstərdi.

Yeddincisi, dünya kapitalist təsərrüfatının və dünya sosialist təsərrüfatının 45 illik qarşıdurması, həmçinin, sonuncunun dağılması dünya təsərrüfat əlaqələrinin dövlətlərarası tənzimlənmə sisteminin formalaşma və funksiya göstərmə proseslərinə müəyyən düzəlişlər edilməsinə səbəb oldu. Belə ki, İxrac Nəzarəti üzrə Koordinasiya Komitəsi yaradıldı ki, bu təşkilat da sosialist ölkələrinə və sosialist orientasiyalı inkişaf etməkdə olan ölkələrə ikili təyinatlı (mülki və hərbi) əmtəələrin satışını və texnologiyaların ötürülməsini məhdudlaşdırdı. Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası (QİYŞ) sosialist ölkələrinin xarici iqtisadi əlaqələrinin koordinatoru rolunu oynayırdı. Keçmiş sosialist ölkələrinin iqtisadiyyatın planlı inkişafından imtina etmələri və onu bazar əsasına keçirmələri, QİYŞ-in dağılması, bu ölkələrin regional və dünya səviyyəli tənzimləyici strukturlara daxil olmalarına gətirib çıxardı.

Səkkizincisi, qlobal problemlərin kəskinləməsi (ətraf mühitin qorunması, nüvə müharibəsi, demoqrafik, xammal, ıraq və s. problemlər) BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO), Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik (MAQATE), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) və s. bu kimi təşkilatların, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətlərarası tənzimlənmə sisteminin yeni elementlərinin yaranmasının təkanverici qüvvəsi olmuşdur.

Dünya iqtisadiyyatının tarixi inkişaf mərhələlərini təhlil edərkən deyə bilərik ki, ikinci dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq ticarətin inkişafına təsir göstərən amillər əsas etibarilə aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

1. Beynəlxalq əmək bölgüsünün (BƏB) və dünya təsərrüfatının beynəlmillələşməsinin dərinləşməsi milli iqtisadiyyatların açıqlıq göstəricisinin (ixrac kvotası) bütün dünya ölkələri üzrə təxminən 1,5-2 dəfə artmasına gətirib çıxarmışdır.

2. Elmi-təxniki tərəqqi (ETT) 1970-ci illərdə milli iqtisadiyyatlarda struktur dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Bu, məhsulların mənəvi cəhətdən köhnəlməsinin sürətlənməsinə (əvvəl orta hesabla 15 il təşkil edən bu müddət indi 5 ilə düşmüşdür), əsas kapitalın dinamik yenilənməsinə, yeni sənaye sahələrinin yaranmasına, əvvəl məlum olmayan cəhətlərə malik yeni əmtəələrin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Dünya əmtəə dövriyyəsi hər il təxminən 10% yeni əmtəə cəlb olunur. Zəruri əmtəələrin müasir çeşidi o qədər genişdir ki, heç bir ölkə özünü bütün əmtəələrlə tam təchiz etmək iqtidarında deyildir. Bu isə BƏB-in dərinləşməsinə və beynəlxalq ticarətin artımına gətirib çıxarır.

3. İstehsalın və kapitalın milli və xarici bazarlarda təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi transmilli şirkətlərin dünya bazarlarında fəaliyyətinin aktivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Transmilli şirkətlərin beynəlxalq ticarətdə payı 60%-dənyuxarıdır. Onların ayrı-ayrı ölkələrin xarici ticarətində xüsusi çəkisi isə 70-80%-ə qədər qalxmışdır. Məhz transmilli şirkətlər beynəlxalq ticarətə yeni-yeni ölkələri, regionları və əmtəələri cəlb edirlər.

4. Kapital ixracının, xüsusilə də birbaşa investisiyaların məştbabının və templərinin artımı dünyanın ixrac potensialının güclənməsinə, beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin artımına səbəb olmuşdur. Yəni, kapital ixracı əmtəə ixracının stimullaşdırmaqla onun artmasına gətirib çıxarmışdır.

5. Müstəmləkə sisteminin dağılması ilə milli iqtisadiyyatların formalaşdırılması yoluna qədəm qoymuş yeni müstəqil dövlətlərin formalaşması da beynəlxalq ticarətə müsbət təsir göstərmişdir. Bu ölkələrin müxtəlif məhsularda

olan ehtiyacı artmış, həmçinin müəyyən müddətdən sonra onlar özləri xarici bazarlara istiqamətlənən əmtə istehsalını formalaşdırmağa başlamışlar.

6. Beynəlxalq təşkilatların rəhbərliyi altında beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması prosesinin güclənməsi. Beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti nəticəsində tarif və qeyri-tarif maneələrinin unifikasiyası və azalması baş vermiş, beynəlxalq ticarət mübahisələrinin həll edilməsi mexanizmi yaradılmışdır ki, bütün bunlar da beynəlxalq ticarətin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

7. Azad ticarət zonalarının, gömrük ittifaqlarının və s. yaradılması nəticəsində regional maneələri aradan qaldıran integrasiya proseslərinin intensivləşməsi və dərinləşməsi. Bu cür birliklər çərçivəsində rüsumsuz ticarət həyata keçirilir, qarşılıqlı ticarət güclənir ki, bu da son nəticədə özünü dünya ticarətinin məcmu göstəricilərində əks etdirir.

8. İxrac-idxal əməliyyatları üçün əlverişli mühit yaradılması məqsədilə dövlətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətə aktiv surətdə müdaxiləsi.

9. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin inkişafın bazar metodlarına keçidi ilə onların iqtisadiyyatlarının açıqlığının artması.

Bu amillər son 50 il ərzində əmtəələrə beynəlxalq ticarətin dinamikasını, onun əmtə və coğrafi strukturlarında baş verən dəyişiklikləri şərtləndirmiş, beynəlxalq ticarətin müasir inkişaf meyllərini müəyyən etmişdir.

2008-2009-cu illərdünya iqtisadiyyatı üçün dərin maliyyə böhranı, maliyyə sektoru və kapital bazarlarının fəaliyyətinin pozulması, iqtisadi tənəzzül və işsizliyin artması ilə səciyyəvi olmuşdur. 2008-ci ildə dünya üzrə real Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) illik artım tempi azalaraq 2007-ci ildəki 3,5%-dən 1,7%-ə düşmüş, 2009-cu ildə isə bütövlükdə dünya iqtisadiyyatı son 60 ildə ilk dəfə ressesiyaya uğramış və qlobal buraxılışın həcmi 2,3% azalmışdır. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məlumatlarına əsasən bütün dünyada işsizlərin sayı 220 mln. nəfərə çatmışdır ki, bu da dünya üzrə əmək qabiliyyətli əhalinin 7%-ə yaxınını təşkil edir. 2008-ci il üzrə ümumilikdə ressesiya baş versə də, proseslər rüblər üzrə fərqli ssenarilərdə inkişaf etmişdir. 2008-ci ilin ikinci yarısı və 2009-cu ilin birinci rübündə aparıcı ölkələrdə sistem əhəmiyyətli iri maliyyə institutlarının iflası,

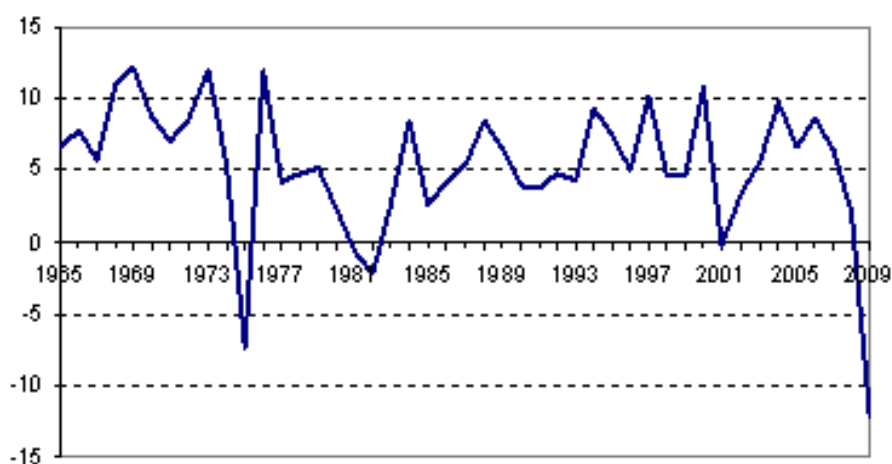
bankların problemlili kreditlərinin artması, tikinti sektorunda və daşınmaz əmlak bazarında böhran, ipoteka defoltları, istehlak xərclərinin və investisiyaların azalması müşahidə edilmişdir.

2008-ci ildə beynəlxalq ticarətin fiziki həcmnin artımı əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşərək 2007-ci ildə 6 %-lik və 1998-2008-ci illərdə orta illik 5,7%-lik artım tempinə qarşı cəmi 2% təşkil etmişdir.

2009-cu ildə isə dünya ticarətinin fiziki həcmi 12% azalaraq son 70 ildə ən kəskin düşmə həddinə çatmışdır. Dünya ticarətinin dinamikasına nəzər yetirdikdə görürük ki, 1965-2009-cu illərdə dünya ticarətində üç dəfə azalma baş versə də (-0,2% 2001-ci ildə, -2% 1982-ci ildə və -7% 1975-ci ildə), onlardan heç biri 2009-cu ilin səviyyəsi qədər kəskin olmamışdır (şəkil 1.1).

Şəkil 1.1.

Mallarlarla ticarətin həcmi, 1965-2009 (illik %-lə)¹

İdxalda isə vəziyyət fərqlidir. Belə ki, iki ən böyük azalma neft ixrac edən regionlarda (MDB-də -20,2% və Cənubi və Mərkəzi Amerikada – 16,5%) müşahidə edilmişdir. Eyni zamanda ABŞ (-16,5%) və Avropa Birliyində (-14,5) idxalın fiziki həcmindəki azalma dünya üzrə orta göstəricidən (-12,9%) yüksək, Yaponiyada (-12,8%) isə orta göstəriciyə yaxın qeydə alınmışdır.

¹Mənbə: ÜTT Katibliyi, www.wto.org

2009-cu ildə neft istehsal edən regionların ixracında fiziki həcmə azalmanın dünya üzrə orta göstəricidən aşağı olmasına baxmayaraq, ixracın cari qiymətlərlə hesablanan dəyər həcmində azalma daha çox olmuşdur. Belə ki, Orta Şərq, Afrika və MDB ölkələrində dollar ifadəsində cari qiymətlərlə ixracın dəyəri dünya üzrə 23% orta illik azalma ilə müqayisədə müvafiq olaraq 33%, 32% və 36% azalmışdır ki, bu da ilk növbədə 2008-2009-cu illərdə neftin qiymətinin kəskin düşməsi ilə əlaqədardır (şəkil 1.2).

Cədvəl 1.1.

Regionlar üzrə ÜDM və mallarla ticarət, 2007-2009
(illik %-lə, sabit qiymətlərlə (2005))²

	GDP			Exports			Imports		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Dünya	3.8	1.6	-2.3	6.4	2.1	-12.2	6.1	2.2	-12.9
Şimali Amerika	2.2	0.5	-2.7	4.8	2.1	-14.4	2.0	-2.4	-16.3
ABŞ	2.1	0.4	-2.4	6.7	5.8	-13.9	1.1	-3.7	-16.5
Cənubi və Mərkəzi Amerika	6.4	5.0	-0.8	3.3	0.8	-5.7	17.6	13.3	-16.3
Avropa	2.9	0.8	-4.0	4.2	0.0	-14.4	4.4	-0.6	-14.5
Avropa Birliyi (27)	2.8	0.7	-4.2	4.0	-0.1	-14.8	4.1	-0.8	-14.5
Müstəqil Dövlətlər Birliyi									
ölkələri (MDB)	8.3	5.3	-7.1	7.5	2.2	-9.5	19.9	16.3	-20.2
Afrika	5.8	4.7	1.6	4.8	0.7	-5.6	13.8	14.1	-5.6
Orta Şərq	5.5	5.4	1.0	4.5	2.3	-4.9	14.6	14.6	-10.6
Asiya	6.0	2.7	0.1	11.7	5.5	-11.1	8.2	4.7	-7.9
Çin	13.0	9.0	8.5	19.8	8.6	-10.5	13.8	3.8	2.8
Yaponiya	2.3	-1.2	-5.0	9.4	2.3	-24.9	1.3	-1.3	-12.8
Hindistan	9.4	7.3	5.4	14.4	14.4	-6.2	18.7	17.3	-4.4
Yeni Sənaye									
Ölkələri (4) (**)	5.6	1.6	-0.8	9.0	4.9	-5.9	5.3	3.5	-11.4

a Includes the Car (*) Karib hövzəsi də daxil olmaqla

b Hong Kong, Çin (**) Honkqonk-Çin, Koreya Respublikası, Singapur və Çinin Tayvan əyaləti

Source: WTO Sec

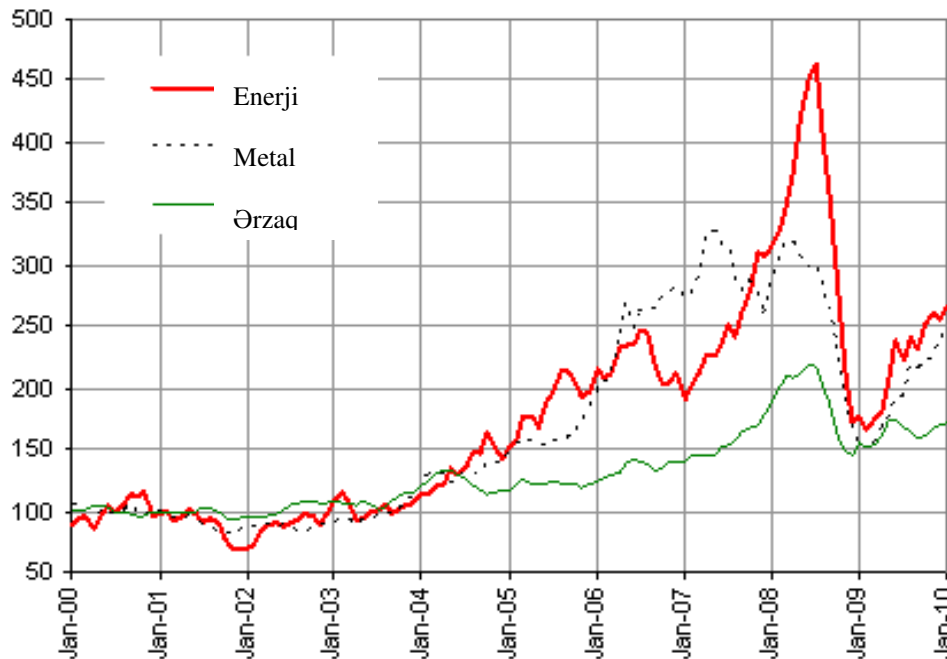
Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, 2014-cü ilin son rübünün ikinci yarısında dünya neft bazarlarında neftin qiymətində kəskin azalmalar müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2014-cü ilin noyabr ayının sonu üçün dünya enerji bazarlarında bir barel neftin qiyməti təqribən 70 ABŞ dolları civarında olmuşdur. Bu gün isə yəni 2015-ci ilin əvvəllərində dünya enerji bazarlarında bir barel neftin qiyməti təqribən 63 dollardır. Bu da onu birmənalı şəkildə deməyimizə şərait yaradır ki, global iqtisadi

²Mənbə: ÜTT Katibliyi, www.wto.org

böhranın yeni çarları müşahidə edilməkdədir və bu tendensiya bütövlükdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə bu və ya digər şəkildə ciddi təsir göstərəcəkdir. Bununla yanaşı 2008-ci ildən dünya iqtisadiyyatını öz cənginə almış global iqtisadi böhran şəraitində bəzi zəruri istehlak mallarının qiymətlərində aşağıdakı tendensiya müşahidə edilmişdir.

Şəkil 1.2.

**Bəzi mallar üzrə qiymətlər, 2000-ci il yanvar - 2010-cu il yanvar
(2000-ci il = 100%)³**

2009-cu ildə dünya ticarətinin həcmində azalmanın digər bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün ölkələrin ixrac və idxalında azalma eyni zamanda baş vermişdir (şəkil 1.3.).

Ekspertlər ticarətin belə kəskin azalmasını bəzi proteksionist tədbirlərin tətbiq edilməsi də daxil olmaqla bir çox səbəblərlə izah edirlər. Lakin əsas səbəb kimi global tələbin azalması göstərilir. Bu, tələbin azalmasının əmtəə strukturu, global təchizat zəncirinin iştirakı və ticarətin azalmasının ölkə və regionlarda eyni vaxtda baş verməsi faktı ilə əlaqələndirilir.

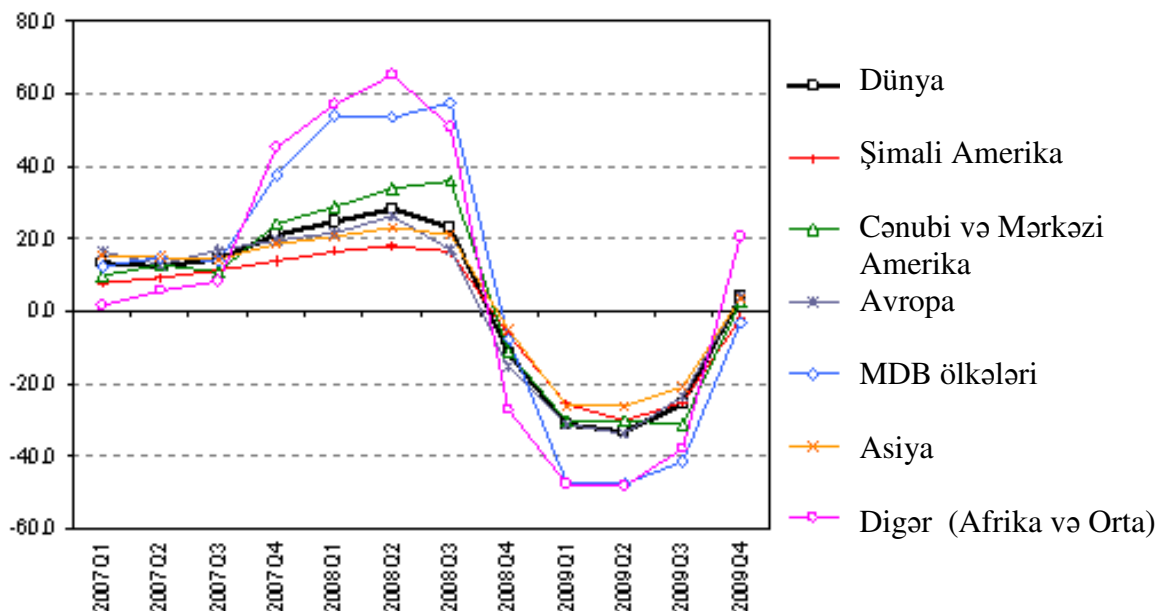
Bu qrup mallara olan tələbin azalması onların istehsalı üçün tələb olunan təchizat bazarlarına təsir göstərdi. Xüsusilə də, dəmir və polada olan tələbin düşməsi böhrandan qabaq əmlak bazarlarının sürətlə böyüdüyü ölkələrin (ABŞ,

³Mənbə: BVF, www.imf.org

Birləşmiş Krallıq, İspaniya və s.) tikinti sektorunda qiymətlərin kəskin aşağı düşməsinə şərtləndirdi.

Şəkil. 1.3.

Dünya əmtəə ixracının regionlar üzrə dinamikası, (illik faizlə)⁴

2009-cu ildə mallar üzrə ixracın dəyər həcmi neft və digər əsas əmtəələrin qiymətlərinin düşməsi nəticəsində 23% azalaraq 12,15 trln. ABŞ dollarına düşmüşdür. Ümumdünya kommersiya xidmətləri ixracı isə 1983-cu ildən bu yana ilk dəfə olaraq azalaraq(-13%) 3,31 trln. ABŞ dolları təşkil etmişdir (cədvəl 1.2).

Cədvəl 1.2.

Dünya üzrə mallar və xidmətlərin ixracı (trln. ABŞ dolları)⁵

İllər	Həcmi	İllik faizlə			
		2005-09	2007	2008	2009
Mallar	12147	4	16	15	-23
Xidmətlər	3312	7	20	12	-13

Xidmətlərlə ticarətin strukturunda daha çox azalma nəqliyyat xidmətlərində qeydə alınmışdır ki, bu da xidmətlərin bu növünün mallarla ticarətlə sıx əlaqəli olması ilə bağlıdır (cədvəl 1.3.).

⁴Mənbələr: BVF, Beynəlxalq Maliyyə Statistika; Avrostat; Milli Statistika; Qlobal Ticarət Atlası

⁵Mənbə: ÜTT Katibliyi, www.wto.org

Bildiyimiz kimi xidmətlər iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatının inkişafı tarixində keyfiyyət dəyişiklikləri dövrü ilə xarakterizə olunmaqla olduqca müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Və global iqtisadi böhran şəraitində bu sektorun tədqiqi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş və gələcəkdə də edəcəkdir.

Cədvəl 1.3.

Əsas xidmət kateqoriyaları üzrə ixrac (trln. ABŞ dolları)⁶

	Həcmi	İllik faizlə			
İllər	2009	2005-09	2007	2008	2009
Xidmətlər	3312	7	20	12	-13
O cümlədən,					
Nəqliyyat	704	5	20	16	-21
Turizm	854	6	15	11	-11
Digər xidmətlər	1754	10	23	12	-10

ABŞ-ın maliyyə bazarlarında başlayan böhran tezliklə real sektora keçərək dünya iqtisadiyyatını öz əhatəsinə aldı. Rəssesiya şəraitində gəlirlərin sürətlə azalması ev təsərrüfatlarının və firmaların bütün mallar üzrə, xüsusilə də istehlak malları (məs. avtomobillər) və investisiya təyinatlı mallar üzrə (məs. sənaye avadanlıqları) xərclərini azaltmasına səbəb oldu (cədvəl 1.4.). Qeyd olunan malların alışına təsir göstərən amillər əsasən onların alınması ilə bağlı qərarların daha dəyişkən iqtisadi şəraitdə asanlıqla təxirə salınması mümkünlüyü və onların kredit şərtlərinə digər mal növlərinə nisbətən daha həssas olmasıdır.

Ümumi istehsalın həcmindəki payı ilə müqayisədə dünya ticarətinin strukturunda daha böyük paya malik bəzi məhsullar müvafiq olaraq ümumdünya ÜDM-si və yaxud da ÜMM-i müqayisədə beynəlxalq ticarətə daha çox təsir göstərir. Məsələn, istehlak məhsulları və istehsal vasitələri global buraxılışda az paya malik olmalarına baxmayaraq, dünya ticarətinin böyük bir hissəsini əhatə edir. Nəticə etibarilə bu əmtəələrə tələbin azalmağının ÜDM-yə nisbətən ticarətə daha böyük təsiri müşahidə edilir.

⁶Mənbə: ÜTT Katibliyi, www.wto.org

Cədvəl 1.4.

**Mallar üzrə dünya ticarətinin dinamikası (ABŞ dolları ilə),
2008-ci ilin I rübü – 2009-cu ilin III rübü (rüblük faizlə)⁷**

	2008Q1	2008Q2	2008Q3	2008Q4	2009Q1	2009Q2	2009Q3
Mallar	15.7	18.6	13.2	-10.4	-27.6	-29.8	-21.5
Dəmir və polad	14.6	27.0	42.7	5.4	-37.3	-54.7	-55.0
Kimyəvi məmulatlar	19.3	24.5	21.7	-5.9	-23.5	-24.4	-16.6
Ofis və telekommunikasiya ləvazimatları	10.0	13.2	7.2	-13.9	-28.4	-22.2	-15.3
Avtomobil	15.3	15.8	3.4	-26.0	-46.9	-45.6	-28.6
Sənaye avadanlıqları	21.9	22.7	15.7	-7.3	-28.8	-36.0	-31.9
Tekstil	10.3	8.9	3.4	-12.8	-26.9	-26.8	-17.3
Geyim, paltar	10.3	11.4	7.9	-2.5	-10.4	-15.5	-12.1

ÜTT-nin proqnozlarına əsasən 2015-ci ildə dünya ticarətində artım prosesi bərpa olunacaq və ixracın fiziki həcmnin artımı 4,1% təşkil edəcəkdir. Eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə ixracın fiziki həcmnin 3,3%, digər ölkələrdə (inkişaf etməkdə olan və MDB ölkələri) isə 8% artacağı proqnozlaşdırılır.

ÜTT analitiklərinin dəyərləndirmələrinə görə, 2014-cü ildə dünya ticarətinin artım həcmi daha öncə təşkilatın proqnozunda göstərildiyi kimi 4,7% deyil, 3,1% olmuşdur. 2015-ci ildə dünya ticarətinin artımı daha öncə gözlənilirdiyi kimi 5,3% deyil, 4,1% olacaq. ÜTT ekspertləri, dünya iqtisadiyyatına neqativ təsir göstərəcək riskin bir sıra əsas amillərini aşkar ediblər.

“Ukrayna üzündən bir tərəfdən ABŞ və Aİ arasında, digər tərəfdən isə Rusiya ilə geosiyasi müzakirələr bir sıra ərzaq malları üzrə ticarət sanksiyalarına gətirib çıxarıb. Bu qarşıdurmanın toxunduğu bir sıra malların siyahısı, geosiyasi böhran davam edərsə, gələcəkdə artırıla bilər.

Yaxın Şərqdə münaqişə qeyri-müəyyənliyə əlavə elementdir və regiondan neft çıxarılmasını təhlükə altına atarsa, neft qiymətlərini artırılmasına təkan ola bilər.

⁷Mənbə: ÜTT-nin hesablamaları, www.wto.org

Və nəhayət, Qərbi Afrikada Ebola virusunun yayılması da neqativ rol oynaya bilər. İndiyə qədər xəstəliyin yayılmasının qarşısını almaq çətin idi, onun yayılması ağır nəticələrə nail ola bilər. Bu, az ehtimal olan, amma potensial yüksək xərcli risklər, bu il dünya ticarətinin dinamikasının dəqiq dəyərləndirməsinin çətin olmasına açıqlıq gətirir”, - ÜTT-nin hesabatında deyilir.

ÜTT-nin sonuncu hesabatındanda göründüyü kimi qlobal iqtisadi böhran və eləcə də dünya geosiyasi və eləcə də geoiqtisadi münasibətlər fonunda beynəlxalq iqtisadi münasibətlər olduqca ciddi problemlərlə sınağa çəkilməkdədir.

2013-cü ildə qlobal iqtisadi artım 3% təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilə nisbətən cəmi 0.1% bəndi aşağıdır. Bu artımda 2013-cü ilin ikinci yarısından etibarən qabaqcıl ölkələrdə baş verən iqtisadi aktivliyin yüksəlməsi mühüm rol oynamışdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) erkən xəbərdarlıq indikatorları 2013-cü ilin iyul ayını iqtisadi artım trendində dönüş nöqtəsi kimi xarakterizə edir.

1.2 Qlobal iqtisadi sistem və ÜTT-nin digər beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqəsi

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı beynəlxalq ticarətin milli səviyyədə tənzimlənməsi ilə yanaşı, son illərdə bu sahədə dövlətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin müxtəlif formalarının yaranması ilə müşayiət olunur. Bu tendensiya bir neçə səbəblərlə şərtlənir:

- təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsi;
- dünya əmtəə, xidmət, istehsal amilləri bazarlarının genişlənməsi;
- transmilli şirkətlərin inkişafı;
- çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların yaranması.

Nəticədə bir ölkənin tənzimləmə tədbirləri digər dövlətlərin iqtisadiyyatına

birbaşa təsir göstərir ki, bu dövlətlər də öz növbəsində istehsalçılarını və istehlakçılarını müdafiə etmək üçün cavab tədbirləri görürlər. Bu tənzimlənmənin dövlətlərarası səviyyədə həyata keçirilməsi zəruriliyini ortaya çıxarır. Ticarətin dövlətlərarası tənzimlənməsi aşağıdakı əsaslarda həyata keçirilə bilər:

- ikitərəfli müqavilələr;
- regional təşkilatlar çərçivəsində imzalanan regional xarakterli çoxtərəfli müqavilələr;
- global təşkilatlar tərəfindən dövriyyəyə daxil edilən global xarakterli çoxtərəfli konvensiyalar.

Dövlətlər arasında ikitərəfli əsasda qurulan ticarət münasibətləri ticarət müqavilələri və sazişlərinin köməyi ilə tənzimlənilir ki, onlar da ölkələr arasında icraedici hakimiyyət (hökumətlər arasında) səviyyəsində bağlanır və qanunverici hakimiyyət (parlament) tərəfindən təsdiq edilir. İkitərəfli ticarətin prinsiplərini və rejimini müəyyən edən bu cür müqavilələr və sazişlər adətən 5-10 il müddətinə imzalanır və dövrü olaraq onlara yenidən baxılır və müddətləri uzadılır.

Beynəlxalq ticarətin dövlətlərarası tənzimlənməsinin ikinci əsasda aparılmasından danışarkən ilk növbədə gömrük birliklərini qeyd etmək lazımdır. Hazırda dünya üzrə sayı 20-ni keçən gömrük birlikləri hüquqi baxımdan iki və ya daha artıq dövlətin bağladığı sazişdir. Bu sazişə görə, birliyə daxil olan dövlətlər bir-birlərinə və üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid tarif siyasəti həyata keçirirlər. İqtisadi nöqteyi-nəzərdən gömrük birlikləri vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılmasını nəzərdə tutur ki, bu da həmin məkanın daxilində gömrük sərhədlərinin ləğv edilməsi deməkdir.

Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan təşkilatları özünün məhsabına və profilinə görə şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

- 1) ümumilikdə beynəlxalq ticarətin müxtəlif problemləri ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar;
- 2) bir və ya bir neçə əlaqəli əmtəələrlə və xidmətlərlə ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar.

**Qlobal ticarət sisteminin tənzimlənməsi xüsusiyyətləri
konteksində əsas faktorlar**

Mənbə: Sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Birinci qrupa QATT/ÜTT, YUNKTAD, YUNSIİTRAL, Beynəlxalq Ticarət Palatası daxildir.

Əmtəələrə, o cümlədən xidmətlərə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) məxsusdur. Bu təşkilatın formalaşmasına qədər uzun bir təkamül yolu keçilmişdir ki, onu da qısa şəkildə nəzərdən keçirməyə çalışacağıq.

XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əhatə dairəsinin sürətlə genişlənməsi nəticəsində nəinki kəmiyyətə, həm də keyfiyyətə fərqli yeni beynəlxalq iqtisadi sistem yaranırdı. Formalaşmaqda olan yeni sistem bir çox müsbət cəhətləri ilə yanaşı mənfi cəhətlərə də malik idi. Belə ki, ölkələr arasında tez-tez iqtisadi zəmində ziddiyyətlər, mübahisələr baş verir və bütün bunlar ticarət müharibələrinə gətirib çıxarırdı. Digər tərəfdən mütəmadi olaraq baş verən iqtisadi böhranlar da dünya iqtisadi sisteminə güclü ziyan vururdu.

1929-1933-cü illərdə baş verən dünya iqtisadi böhranı makroiqtisadi siyasətin çoxtərəfli tənzimlənməsinin zəruriliyini bir daha sübut etdi. II dünya müharibəsindən əvvəlki illərdə beynəlxalq ticarətdə və valyuta-maliyyə sferasında «oyun qaydalarını» müəyyən edən təşkilatların olmaması bir sıra ölkələri dünya iqtisadi böhranını daha da kəskinləşdirən separat hərəkətlərə sövq edirdi. Yaxınlaşan böhran şəraitində ABŞ-da Holli-Smut qanunu qəbul edildi ki, onunla da

gömrük rüsumlarının orta dərəcəsi əvvəlcə 44,7%-ə qədər, daha sonra isə 1932-ci ildə 59,1%-ə qədər artırıldı. Bundan sonra əksər Qərb ölkələri də gömrük rüsumları dərəcələrini əhəmiyyətli şəkildə artırdılar ki, bu da dünya iqtisadiyyatı üçün həddən artıq mənfi nəticələndi: 1929-1932-ci illərdə dünya ticarətinin həcmi demək olar ki, 60% azaldı. Eyni zamanda, həmin illərdə beynəlxalq ticarətin əsasını ikitərəfli ticarət müqavilələri təşkil edirdi ki, onların da çatışmazlığı təkcə məhdud saydaəmtələri əhatə etmələrində deyildi. Bağlanmış ikitərəfli müqavilələrin nəticəsi bəzən gözlənilməz olurdu: öz tərəfindən heç bir güzəştə getməmiş üçüncü tərəfin istehsalçıları bu müqavilədən mənfəət əldə edirdilər.

Ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün hələ II dünya müharibəsinə qədər bir sıra cəhdlər edilmişdi. Nümunə kimi Gömrük Formallıqlarının Sadələşdirilməsi haqqında Konvensiyanı (1923), Beynəlxalq Ticarət Arbitrajı haqqında Konvensiyanı (1924) və s.-ni göstərmək olar. 1927-ci ildə ticarət üzrə beynəlxalq konfrans çağıran Millətlər Liqası beynəlxalq ticarətin qaydalarına və təşkilinə aid sənədin yaradılmasına cəhdlər edirdi. Lakin bu cəhdlər müvəffəqiyyətlə nəticələnmədi.

Buna baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatının, xüsusilə də dünya ticarətinin təşkilatlanması yeni yaradılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) əsas məqsədlərindən birini təşkil etdiyindən, o bu məsələ üzrə prinsipial razılaşmalar əldə edə bildi. BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının 18 fevral 1946-cı il tarixli qətnaməsi ilə ticarət və məşğulluq üzrə beynəlxalq konfransın çağırılmasına qərar verildi. Konfrans 1947-ci ilin 21 noyabrından 1948-ci ilin 28 martına qədər Havanada keçirildi. Orada beynəlxalq ticarətin bir sıra ümumi prinsiplərini müəyyən edən və Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının (BTT) təsis olunmasını nəzərdə tutan Havana Xartiyasının mətni işlənilib razılaşdırıldı. Yaradılacaq təşkilatın məqsədləri 3 bənddən ibarət idi: Havana Xartiyasını həyata keçirmək, beynəlxalq ticarətin problemlərini öyrənmək və Xartiyanı imzalayan dövlətlərin mübahisələrində «hakim» rolunu oynamaq. Artıq 1944-cü il Bretton-Vuds (ABŞ) konfransı zamanı beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərini tənzimləyən Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı yaradıldı. Yaradılan

sistemin üçüncü «sütunu» BTT olmalı idi. BTT ticarət, iqtisadi inkişaf, məşğulluq, investisiya siyasətlərini çoxtərəfli şəkildə tənzimləməklə məşğul olmalı idi.

1947-ci ilin avqust-oktyabr aylarında keçirilən Cenevrə konfransı zamanı Havana Xartiyası üzərində iş gedərkən konfransda təmsil olunan 23 ölkə, o cümlədən ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, Fransa, Hindistan, Braziliya və digər, daha az zəif inkişaf etmiş ölkələr beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə maneçilik edən gömrük tariflərinin səviyyəsini qarşılıqlı şəkildə aşağı salmaq haqqında danışıqlara başladılar. Nəticədə 23 ölkə ilkin olaraq “Tarif və ticarət üzrə baş saziş”i (QATT) qəbul etdilər və bu saziş 1948-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başladı. QATT BTT-nin nizamnaməsinin ratifikasiyası prosesi başa çatana qədər fəaliyyət göstərməli idi və bundan sonra onun bir hissəsinə çevrilməli idi.

Lakin bir neçə ölkənin, xüsusən ABŞ parlamentinin BTT-nin nizamnaməsinin ratifikasiya etməməsi nəticəsində dünya ticarətini tənzimləyən təşkilatın yaranması 47 il ləngidi. ABŞ parlamentinin nizamnaməni ratifikasiya etməməsinin səbəbi səslərin bölüşdürülməsi prinsipi idi. ABŞ belə hesab edirdi ki, hər bir ölkə dünya ticarətində nə qədər paya malikdirsə, o qədər də səsi olmalıdır. Avropalılar isə «bir ölkə – bir səs» prinsipini müdafiə edirdilər. Bu illər ərzində isə dünya ticarəti QATT çərçivəsində tənzimlənirdi ki, bu zaman da keçirilən ticarət danışıqları raundları mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Ümumiyyətlə, QATT çərçivəsində 1947-1994-cü illərdə məqsədləri beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və ticarət maneələrinin aradan qaldırılması olan 8 ticarət danışıqları raundu keçirilmişdir (Cədvəl 2.1).

Cenevrə raundu adlandırılan birinci raund nəticəsində dünya ticarətinin 1/5-nə toxunan 10 mlrd. dollarlıq 45 min tarif güzəştləri edildi. Danışıqlar zamanı həmçinin razılıq əldə edildi ki, bu güzəştlər BTT-nin nizamnamə layihəsində göstərilən bir sıra ticarət qaydalarının qəbulu ilə müşayiət olunmalıdır.

Lakin, kəmiyyət məhdudiyyətlərinin yavaş-yavaş aradan qaldırılması gömrük tariflərinin əvvəlki əhəmiyyətini geri qaytarırdı. Buna görə də, 1949-cu il Annesi və 1951-ci il Torki raundlarında əsas diqqət ticarətin gömrük tarifləri ilə

tənzimlənməsini qaydaya salmağa yönəlmişdi.

Cədvəl 2.1.

QAAT çərçivəsində keçirilmiş ticarət raundları və onların əsas nəticələri

	Raundun adı	Keçirildiyi il və ya illər	Nəticələri	İştirakçı dövlətlərin sayı
	<i>Cenevrə</i>	1947	Gömrük rüsumlarının dərəcələri aşağı salındı, qeyri-tarif ticarət maneələri ixtisar edildi və qeyri-tarif vasitələrinin tənzimlənməsi haqqında tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı	23
	<i>Annesi</i>	1949		13
	<i>Torki</i>	1951		38
	<i>Cenevrə</i>	1956		26
	<i>Dillon-raund</i>	1960-1961		26
	<i>Kennedi-raund</i>	1964-1967	Gömrük rüsumlarının səviyyəsinin 5 il ərzində orta hesabla 35% aşağı salınması və antidempinq tədbirlərinin həyata keçirilməsi qərara alındı	62
	<i>Tokio-raund</i>	1973-1979	Gömrük rüsumları dərəcələrinin 1980-ci il yanvarın 1-dən başlayaraq mərhələlərlə aşağı salınması (sənaye məhsullarına təxminən 33%), qeyri-tarif maneələrinin mülayimləşdirilməsi və çərçivə sazişlərinin bağlanması haqqında razılığa gəldi	102
	<i>Uruqvay raundu</i>	1986-1994	Tariflər, qeyri-tarif tədbirləri, xidmətlərlə ticarət, mübahisələrin tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyət, ticarət və ətraf mühit məsələlərinə aid mühüm qərarlar qəbul olundu və ÜTT-nin yaradılması qərara alındı	123

Mənbə: ÜTT-nin rəsmi saytı: www.wto.org

Amma, həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində gömrük rüsumlarının dərəcələri böhran həddinə yaxınlaşırdı ki, bu da bəzi ölkələri narahat edirdi. Nəticədə 1951-52-ci illərdə QAAT çərçivəsində danışıqlar demək olar ki, dayandı. Danışıqları bərpa etmək üçün 1953-cü ildə “Pflimlen planı” irəli sürüldü ki, onunla da 3 il ərzində hər il 10% olmaqla tarif dərəcələrinin aşağı salınması nəzərdə tutulurdu. Bu plan qəbul olunmadığından (əsasən də ABŞ-ın maraqları daha çox nəzərə alındığından) 1955-ci ildə “Rendell planı” təklif olundu. Bu plana əsasən, ABŞ-ın gömrük tarifləri 3 il ərzində hər il 5% olmaqla aşağı salınmalı idi. Bu dəfə plan ABŞ tərəfindən etirazla qarşılandığından həyata keçirilə bilmədi. Məhz bu şəraitdə 1956-cı il Cenevrə raundu keçirildi və bu raund zamanı demək olar ki, əhəmiyyətli heç bir qərarın qəbul olunmaması heç kim üçün sürpriz olmadı.

1958-ci ildə “Dillon təklifləri” adlandırılan yeni təkliflər irəli sürüldü. Bu təkliflər əsasında 1960-61-ci illərdə QAAT çərçivəsində Dillon-raund adlandırılan

ticarət danışıqları aparılsa da, onlar da müvəffəqiyyətlə nəticələnmədi. Qeyd edək ki, “Dillon təklifləri”nə əsasən dərəcələrin birdən 20% aşağı salınması nəzərdə tutulurdu.

1964-cü ildə ABŞ prezidenti Con Kennedinin 1962-ci ildə irəli sürdüyü təkliflər əsasında Kennedi raunduna start verilir. Bu danışıqlar amerikalıların avropalıların ümumi bazar yaratmalarına reaksiyası idi. Danışıqlar nəticəsində 5 il ərzində (1968-72-ci illər) tariflərin orta hesabla 35% aşağı salınması və antidempinq tədbirlərinin həyata keçirilməsi qərara alındı.

1973-cü ildə Avropada integrasiya proseslərinin yeni vüsət alması (onun üzvlərinin sayının 9-a qədər artması), ABŞ-ın ticarət balansının kəsirinə gətirib çıxarmış beynəlxalq valyuta sisteminin dağılması, beynəlxalq əmək bölgüsündə keyfiyyətə yeni dəyişikliklərin baş verməsi QATT çərçivəsində müzakirələrin bərpa olunmasına təkan verdi və 1973-79-cu illərdə keçirilmiş və Tokio raundu kimi bəlli olan çoxtərəfli ticarət danışıqlarının əsasını qoydu. Danışıqlar çox çətinliklə keçirdi və sənayecə inkişaf etmiş ölkələrlə üçüncü dünya ölkələrinin arasındakı dialoqun bütün mürəkkəbliyini özündə əks etdirirdi.

Tokio raundu əvvəlki raundlardan bir çox əlamətlərinə görə fərqlənirdi. İlk növbədə qeyd edək ki, bu danışıqlarda o dövr üçün rekord sayda – 102 ölkə iştirak edirdi. Digər tərəfdən, mütəxəssislər çox zaman bu raundu beynəlxalq ticarət sisteminin islahatı istiqamətində edilən ilk cəhd kimi qiymətləndirirlər.

Bu raund zamanı QATT çərçivəsində tariflərin aşağı salınmasına yönəlmiş cəhdlər davam etdirildi. Əldə edilmiş nəticələr arasında 9 iri dünya bazarlarında gömrük rüsumlarının orta hesabla 1/3 dəfə aşağı salınmasını göstərmək olar ki, nəticədə də sənaye məhsullarına olan tariflərin orta səviyyəsi QATT yaradılarkən mövcud olan 40%-dən 4,7%-ə qədər azaldı. 8 il ərzində mərhələ-mərhələ aşağı salınan tariflər özündə həmçinin harmonlaşdırmanı da əks etdirirdi ki, nəticədə də yüksək tariflər aşağı tariflərə nisbətən daha sürətlə azaldılırdı.

Digər istiqamətlər üzrə Tokio raundunun nəticələri birmənalı deyildi. Belə ki, raund iştirakçıları kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarətin fundamental

problemlərini həll edə bilmədiklər və “müdafiə tədbirləri haqqında” (fövqəladə vəziyyətdə həyata keçirilən idxalı məhdudlaşdırma tədbirləri) yeni saziş üzrə razılığa gələ bilmədilər.

Bununla yanaşı, danışıqlar nəticəsində qeyri-tarif tədbirləri haqqında bir sıra razılaşmalar əldə olunmuşdu. Bu sazişlərdən bəziləri QATT-ın mövcud qaydalarının interpretasiyası olsa da, digərləri tamamilə yeni istiqamətləri əhatə edirdilər. Əksər hallarda bu sazişlərə QATTın üzv-ölkələrinin, əsasən də sənayecə inkişaf etmiş ölkələrinin nisbətən kiçik bir qismi qoşulmuşdu. Bu sazişlər QATT-ın bütün üzv ölkələri tərəfindən təsdiqlənmədiyindən onları çox zaman “kodekslər” adlandırırlar. Onlara aşağıdakı sazişlər aiddir:

- subsidiyalar və kompensasiya tədbirləri üzrə saziş – QATT-ın VI, XVI və XXIII maddələrinin interpretasiyası;
- ticarətdə texniki manelər üzrə saziş – bəzən standartlar üzrə kodeks adlandırılır;
- idxalın lisenziyalaşdırılması prosedurası üzrə saziş;
- dövlət satınalmaları üzrə saziş;
- gömrük qiymətləndirməsi üzrə saziş – QATT-ın VII maddəsinin interpretasiyası;
- antidempinq tədbirləri üzrə saziş – QATT-ın VI maddəsinin interpretasiyası və Kennedi raundu zamanı qəbul olunmuş antidempinq kodeksinin əvəzlənməsi;
- mal əti üzrə saziş;
- süd məhsulları üzrə beynəlxalq saziş;
- mülki avi texnika ilə ticarət üzrə saziş.

Artıq Tokio raundundan sonra QATT-ın beynəlxalq ticarət sisteminin yaradılması istiqamətində gördüyü işlərin müsbət nəticələri özünü göstərməyə başladı. Bu illər ərzində QATT-ın mövcudluğunun aşağıdakı müsbət nəticələrini qeyd etmək olar. İlk növbədə QATT-ın müəyyən zaman üçün və məhdud fəaliyyət çərçivəsində yaradıldığını nəzərə alsaq, onun fəaliyyəti dövründə dünya ticarətinin liberallaşdırılması, inkişafı və əldə olunmuş nəticələrin gücləndirilməsi sahəsində

görülən işləri və bu istiqamətlərdə əldə edilən uğurları danmaq olmaz. Belə ki, təkcə tariflərin ardıcıl olaraq aşağı salınması nəticəsində 1950, 1960 və 1970-ci illərdə dünya əmtəə ixracının hər il orta hesabla 8%-lik yüksək artım tempinə nail olunmuşdu. Həmçinin, QATT-ın fəaliyyəti nəticəsində 1950-1975-ci illərdə dünya ixracı cari qiymətlərdə 14,5 dəfə artmışdı.

Digər tərəfdən ticarətin liberallaşdırılmasına verilən impuls ona gətirib çıxardı ki, “QATT erası” zamanı ticarətin artım templəri həmişə istehsalın artım templərini üstələyirdi. QATT-a daim yeni üzvlərin qoşulması sübut edirdi ki, QATT çərçivəsində yaradılan dünya ticarətinin çoxtərəfli sistemi dövlətlər tərəfindən inkişaf, iqtisadiyyatın və ticarətin islah edilməsi vasitəsi kimi qəbul edilirdi. Ümumilikdə 1970-ci illərin ortalarından bu və ya digər şəkildə mövcud olan iqtisadi böhran şəraitində təbii olaraq artan proteksionist təzyiqlərə qarşı göstərilən müqavimət də QATT-ın xidmətləri sırasına aid edilə bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, QATT-ın fəaliyyətində mənfi cəhətlər də özünü göstərirdi. Gömrük tariflərinin aşağı salınması, həmçinin 1970-ci illər və 1980-ci illərin əvvəllərində baş verən iqtisadi böhranlar hökumətləri xarici rəqiblərin ekspansiyasına məruz qalan iqtisadi sahələri qorumaq üçün yeni müdafiə tədbirlərinə əl atmağa məcbur edirdi. İşsizliyin yüksək səviyyəsi, fabriklərin və zavodların bağlanması daha tezlikli xarakter alması Avropa və Şimali Amerika hökumətlərini rəqibləri ilə bazarların bölünməsinə dair ikitərəfli sazişlər bağlamağa və «subsidiyalar yarışına» başlamağa sövq etdi.

Bu dəyişikliklər QATT-a və onun səmərəliliyinə olan etibarını müəyyən dərəcədə aşağı saldı. Dünya ticarəti sahəsində vəziyyətin pisləşməsindən başqa, 1980-ci illərin başlanğıcında aydın oldu ki, QATT 1940-cı illərdən fərqli olaraq dünya ticarətinin reallıqlarını daha özündə əks etdirmir. *Birincisi*, dünya ticarəti 40 il əvvəllə müqayisədə daha mürəkkəb mexanizmə çevrilmişdi və daha vacib rol oynamağa başlamışdı. *İkincisi*, dünya ticarəti qloballaşma istiqaməti ilə inkişaf edirdi, beynəlxalq investisiya qoyuluşları özünün zirvə nöqtəsinə gəlib çatmışdı. Bu da investisiya siyasətinin ticarət aspektlərinə münasibətdə ümumi normaların

işlənməsi məsələsini aktuallaşdırırdı. *Üçüncüsü*, QATT-ın qaydaları ilə əhatə olunmayan xidmətlərlə ticarət daha çox sayda ölkənin maraq dairəsinə daxil olurdu. Digər tərəfdən xidmətlərlə ticarət sənaye əmtəələri ilə ticarətlə daha tez-tez «qovuşurdu». *Dördüncüsü*, kənd təsərrüfatı sahəsində ticarətin liberallaşdırılması öz nəticəsini vermirdi. *Beşincisi*, toxuculuq məhsulları və hazır paltarla ticarət üzrə aparılan danışıqlar zamanı QATT-ın standart qaydalarından bəzi maddələrin toxuculuq məhsulları ilə ticarət üzrə saziş formasında götürülməsi barədə razılığa gəlinməsi də öz bəhrəsini vermirdi. *Altıncısı*, Tokio raundundan sonra inkişaf etmiş ölkələrin idxal gömrük tarifinin orta çəki dərəcəsinin təxminən 55% təşkil etməsinə baxmayaraq, orta göstəricilər heç də real vəziyyəti əks etdirmirdi. Belə ki, Avropa Birliyi, Yaponiya və ABŞ-da 10%-dən çox olan gömrük tarifləri dərəcələrinin payına ümumi tarif mövqelərinin uyğun olaraq 21,5, 17,1 və 16,0%-i düşürdü. Özü də yüksək dərəcələr əsasən ərzaq, toxuculuq məhsulları və hazır paltar idxalına tətbiq olunurdu. Bu məhsullar isə inkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas ixrac maddələrini təşkil edirdi. *Yeddincisi*, müəllif hüquqlarının qorunması sahəsində mövcud problemlər intellektual mülkiyyət hüquqları ilə ticarətin aspektləri haqqında məsələlərin müzakirəsini zəruri edirdi. Və nəhayət, *səkkizincisi*, QATT-ın təşkilati strukturu və onun rəhbərliyi altında mübahisələrin tənzimlənməsi sistemi şübhələr doğururdu. Yuxarıda qeyd olunan faktorlar və digərləri gətirib ona çıxardı ki, QATT-ın üzvləri beynəlxalq ticarət sisteminin gücləndirilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi üçün yeni cəhdlərin edilməsinin zəruriliyinə əmin oldular.

Belə bir şəraitdə 1986-cı ilin sentyabrında QATT çərçivəsində yeni çoxtərəfli ticarət danışıqları başladı. Bu danışıqlar Uruqvayın Punta-del-Este şəhərində yeni raundun başlanması haqqında Bəyannamə qəbul edilməklə açıldı və Uruqvay raundu adını aldı.

Danışıqların əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət idi:

- gömrük maneələrinin aşağı salınması;
- QATT sisteminin təkmilləşdirilməsi (bir çox qeyri-tarif tədbirlərinin

azaldılması və aradan qaldırılması, QATT fəaliyyət sferasına toxuculuq, kənd təsərrüfatı, təbii mənşəli məhsullarla ticarətin daxil edilməsi, QATT sisteminin gücləndirilməsi);

- ÜTT-nin yaradılması haqqında Saziş;
- Xidmətlərlə Ticarət üzrə Baş Sazişin işlənməsi;
- intellektual mülkiyyət hüquqları ilə ticarətin aspektləri;
- investisiya siyasətinin ticarət aspektləri.

Uruqvay raundu çərçivəsində çoxtərəfli ticarət danışıqlarını həyata keçirmək üçün təşkilati struktur yaradılmışdı. Belə ki, QATT-ın qaydalarına zidd olan ticarət məhdudiyyətlərinin tətbiq edilməsinə yol verməməklə məşğul olan xüsusi Nəzarət Komitəsi ilə yanaşı, 15 işçi qrup da yaradılmışdı ki, onlar da aşağıdakılar idi: gömrük tarifləri üzrə; qeyri-tarif tədbirləri üzrə; tropik əmtələri üzrə; təbii resurslar bazasında istehsal olunan məhsullar üzrə; toxuculuq məhsulları və hazır paltar üzrə; kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə; subsidiyalar və kompensasiya tədbirləri üzrə; intellektual mülkiyyət hüquqları ilə ticarətin aspektləri üzrə; müdafiə tədbirləri üzrə; QATT sisteminin fəaliyyətinin gücləndirilməsi üzrə; investisiya siyasətinin ticarət aspektləri üzrə; QATT-ın maddələrinin yenidən işlənməsi üzrə; əvvəlki raundlarda qəbul olunmuş sazişlər və razılaşmaların yenidən işlənməsi üzrə; mübahisələrin tənzimlənməsi üzrə; xidmətlərlə ticarət üzrə. Danışıqların əsas hissəsi Cenevrədə keçirilirdi. Danışıqlar zamanı 1500-dən artıq təklif və işçi sənədlərin müzakirə olunduğu 500-dən artıq rəsmi iclas olmuşdu.

1988-ci ildə danışıqlar «aralıq nəticələrin müəyyənləşdirilməsi» mərhələsinə gəlib çatmışdı ki, bu mərhələ də nazirlərin Kanadanın Monreal şəhərində keçirilən iclasında müzakirə olunmuşdu. Bu iclasda danışıqların mandatına yenidən baxıldı və bu, raundun ikinci mərhələsinə keçməyə imkan verdi. Nazirlər tropik məhsullar bazarına aidiyyəti olan güzəştlər (bu güzəştlər inkişaf etməkdə olan ölkələrə köməyə istiqamətlənmişdi) də daxil olmaqla ilkin güzəştlər paketini, həmçinin mübahisələrin tənzimlənməsi sisteminin yeni və daha dəqiq variantını və QATT-ın bütün tarixi ərzində ilk dəfə olaraq, üzv-ölkələrin həyata keçirdiyi milli ticarət

siyasətinin və tədbirlərinin mütəmadi əsasda geniş və sistemativ təhlilini nəzərdə tutan ticarət siyasətinin icmalı mexanizmini razılaşdırdılar.

1990-cı ilin dekabrında Brüsseldə keçirilən nazirlərin növbəti iclası zamanı kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarətin islahatı üzrə götürüləcək öhdəliklər barəsində ziddiyyətlər yarandığından raundun müddətinin uzaldılması haqqında qərar qəbul olundu. 1991-ci ilin dekabrına danışıqların Yekun aktının layihəsi hazırlandı. Sonrakı 2 il ərzində danışıqların vəziyyəti müxtəlif olurdu: bu gün danışıqların tam uğursuzluğa uğrayacağı bildirilirdi, sabah isə tam əminliklə qeyd olunurdu ki, danışıqlar müvəffəqiyyətlə nəticələnəcək. Nümayəndələr dəfələrlə raundun başa çatmasının son tarixini müəyyən etsələr də, qoyulan müddətə əməl edilmirdi. Ziddiyyətlərin siyahısı isə artırdı: kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarətdən sonra ora xidmətlərlə ticarət, bazarlara daxil olma, antidempinq qaydaları və nəhayət, yeni təşkilatın yaradılması haqqında təkliflər daxil olmuşdu. Danışıqların uğuru ABŞ və Avropa Birliyi arasında olan ziddiyyətlərin nə cür həll olunacağından asılı idi. Nəhayət, 1993-cü ilin 15 dekabrında bütün mübahisəli məsələlər həll olundu və razılaşdırıldı. Elə o zaman da əmtəə və xidmət bazarlarına daxil olmaq haqqında danışıqlar başa çatdırıldı. Danışıqlarda iştirak etmiş 123 ölkənin nazirlərinin əksəriyyəti 1994-cü il aprel 15-də Mərakeşdə keçirilən iclas zamanı qəbul olunan Yekun aktının altında öz imzalarını qoydular. Uruqvay raundunun rəsmi sona çatma müddəti də üzv-ölkələrin nazirlərinin Mərakeşdə keçirilən iclası hesab olunur.

Danışıqların Yekun aktı özündə 28 sazişi (kənd təsərrüfatı məhsulları ilə, xidmətlərlə, toxuculuq və hazır paltarla ticarət üzrə, subsidiyalar və kompensasiya rüsumları üzrə, intellektual mülkiyyət hüquqları məsələləri üzrə və s.), həmçinin beynəlxalq ticarətdə tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin ixtisarına aid olan razılaşmaları əks etdirirdi. Bundan başqa, akta QATT çərçivəsində bundan əvvəl qəbul olunmuş razılaşma və sazişlərə əlavə və dəyişiklər edən 27 əsasnamə də daxildir.

BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfrans (YUNKTAD) təşkilatı 1962-ci ildə

BMT-nin İqtisadi Şurasının qərarı ilə yaradılıb. Təşkilatın yaradılmasının təşəbbüsçüləri kimi üçüncü dünya ölkələrinin ticarət problemlərinə diqqətin az olması məsələsini önə çəkən bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələr, o cümlədən sosialist ölkələri çıxış ediblər.

YUNKTAD-ın qarşısına qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır:

- 1) dünya ticarətinin inkişafına dəstək verilməsi, sabit dünyanın və bərabər hüquqlu qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın təmin edilməsi;
- 2) müasir beynəlxalq ticarətin səmərəli funksiya göstərməsi üçün təvsiyələrin, prinsiplərin, təşkilati-hüquqi şəraitin və mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;
- 3) BMT sisteminin iqtisadi inkişaf sahəsi üzrə təşkilatlarının fəaliyyətlərinin koordinasiyasında iştirak etmək.

YUNKTAD-ın strukturunda 6 komitə mövcuddur ki, onlar da müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşıblar:

- 1) Xammal əmtəələri üzrə Komitə;
- 2) Hazır məhsullar və yarımfabrikatlar üzrə Komitə;
- 3) Dəniz daşımaları üzrə Komitə;
- 4) Ticarətin “görünməyən” maddələri (xidmət) üzrə Komitə;
- 5) Beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə Komitə;
- 6) Texnologiyaların kommersiya ötürülməsi üzrə Komitə.

YUNKTAD-ın xüsusi fəaliyyət sferası kimi beynəlxalq korporasiyaların fəaliyyətinə nəzarət çıxış edir.

YUNKTAD ölkələri sosial-iqtisadi və coğrafi əlamətlərinə görə təsnifləşdirir və öz iş prinsiplərinin də bu təsnifatdan çıxış edərək qurur. YUNKTAD-ın təsnifatına görə, “A” qrupuna afroasiya ölkələri, “B” qrupuna sənayecə inkişaf etmiş ölkələr, “C” qrupuna Latın Amerikası ölkələri, “D” qrupuna krçmiş sosialist ölkələri (Avropada yerləşən) daxildir. “A” və “C” qrupuna daxil olan ölkələr, həmçinin bir sıra sosialist ölkələri 1975-ci ildə “77”lər adı ilə məşhur olan qrup yaratmışlar.

YUNKTAD-ın fəaliyyətində ən böyük aktivlik 1960-cı illərin sonunda və 1970-ci illərdə müşahidə edilmişdir. Bu zaman “77”lər qrupunun irəli sürdüyü yeni

beynəlxalq iqtisadi qayda konsepsiyası formalaşmışdır.

YUNKTAD-ın fəaliyyətinin ən səmərəli nəticəsi kimi “Xammal əmtəələri üçün integrə olunmuş proqram”ın qəbul edilməsini göstərmək olar. Bu proqram nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici ticarətində mühüm yer tutan 18 xammal əmtəəsi üzrə ticarət şəraiti yaxşılaşmışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əmtəələri üçün inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında imtiyazlar verilməsi rejiminin bərqərar olmasında da YUNKTAD-ın rolu böyükdür. YUNKTAD-ın Dehlidə keçirilən II sessiyası zamanı “İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən hazır əmtəələrin idxalı zamanı ümumi imtiyaz sistemi” qəbul edilmişdir ki, bu sistemə görə də sənayecə inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə bir sıra imtiyazlar təqdim edirlər.

Hazırda YUNKTAD beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində 15-20 il əvvəlki kimi elə də böyük rol oynamır, lakin özünün potensialını hələ də qoruyur.

Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə BMT Komissiyası (YUNSIŦRAL) 1964-cü ildə beynəlxalq ticarət hüququnun razılaşdırılması və unifikasiyası məqsədilə yaradılıb. Komissiyanın aktivinə BMT-nin Dəniz Yüklə Daşımaları üzrə Konvensiyasının (“Hamburq qaydaları”), BMT-nin Əmtəələrin Alqı-satqısı üzrə Beynəlxalq Müqavilələr haqqında Konvensiyasını (alqı-satqı üzrə Vyana Konvensiyası) və s.-ni aid etmək olar.

Ümumilikdə komissiya əsasən əmtəələrin beynəlxalq alqı-satqısı, beynəlxalq ödəmələr, beynəlxalq ticarət arbitrajı və dəniz yüklə daşımaları üzrə beynəlxalq qanunvericilik sahələri üzrə müxtəlif hüquq normalarının hazırlanması ilə məşğul olur.

Beynəlxalq Ticarət Palatası (BTP) 1922-ci ildə yaradılıb və ümumilikdə yardımçı funksiyasını yerinə yetirir. O beynəlxalq kommertiya terminləri üzrə təlimatlar (“INCOTERMS”) dərc edir, beynəlxalq ticarətin qaydalarını, ənənələrini, normalarını yayır və müxtəlif ölkələrin tacirləri və sahibkarları, həmçinin onların ticarət-sənaye palataları arasında əlaqələrinin qurulmasında vasitəçilik missiyasını yerinə yetirir.

Bir sıra əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində

ixtisaslaşan ikinci qrup təşkilatlara aşağıdakılar aiddir:

- Neft ixrac edən Ölkələrin Təşkilatı (OPEK);
- Dəmir filizi ixrac edən Ölkələrin Assosiasiyası (APEF);
- Mis ixrac edən Ölkələrin Təşkilatı (CIPEK);
- Avropa daş kömür və polad Təşkilatı;
- Kakao istehsalçılarının Alyansı;
- Banan ixrac edən Ölkələrin Birliyi;
- Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı;
- Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı;
- Ümumdünya Turizm Təşkilatı.

Beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyət əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin daha yüksək artım dinamikasının təmin edilməsi üçün səy göstərir və bu sahədən alınan mənfəətin bütün ölkələr üçün maksimumlaşdırılmasına çalışır.

II FƏSİL. ÜTT və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemindəki spesifik mövqeyinin sistemli təhlili

2.1.ÜTT-nin əsas prinsip, funksiya və sazişləri

Dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin, ilk növbədə də ticarət əlaqələrinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi qədim zamanlarda meydana gəlmişdir. Ticarət münasibətləri qədimdən beynəlxalq müqavilələrin əsas predmetlərindən biri kimi çıxış etmiş, azad ticarət münasibətləri mənəvi və hüquqi prinsip kimi tanınmışdır. E.ə. II əsrdə qədim Roma tarixçisi Flor qeyd etmişdir: *“Ticarət əlaqələrinin kəsilməsi insan nəsli ittifaqının pozulması deməkdir”*. Hüqo Qrotsi (XVII əsr) göstərirdi ki, *“istənilən xalqın digər istənilən xalqla qarşılıqlı ticarət münasibətlərinə əngəl törətməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur”*. Məhz bu prinsip, yəni azad ticarət hüququ (“ticarət” geniş mənada götürülür) beynəlxalq iqtisadi hüququn əsasını təşkil edir.

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və onun hüquqi tənzimlənməsinin beynəlxalq həyatda müstəsna rolu vardır. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, bağlanan bütün beynəlxalq müqavilələrin və fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların böyük əksəriyyəti dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinə aiddir.

XXI əsrdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin makrosəviyyədə tənzimlənməsi, yəni çoxtərəfli mexanizmlər və ya razılaşdırılmış hərəkətlər vasitəsilə bütövlükdə sistemin və ya onun az və ya çox iri altsistemlərinin idarəedilməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Makrosəviyyədə problemlərin obyektiv həlli ya çoxtərəfli (universal) ya da üstmilli tənzimlənmə mexanizmlərinin olmasını tələb edir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər iki hüquqi sistemin tənzimlənmə obyektini kimi çıxış edir. Bunlardan biri dövlətlərin daxili hüquq, digəri isə beynəlxalq iqtisadi hüquqdur. Daxili hüquqda beynəlxalq iqtisadi münasibətlər fərdi hüquqi və publik-hüquqi sahələrin (məsələn, mülki hüquq, inzibati hüquq) vasitəsilə tənzimlənilir. Beynəlxalq iqtisadi hüquq isə publik şəxslər (dövlətlər, dövlətlərarası təşkilatlar) arasında qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyir. Daxili hüquq və

beynəlxalq iqtisadi hüquq bir-birləri ilə aktiv şəkildə qarşılıqlı fəaliyyətdə olurlar. Bu qarşılıqlı fəaliyyətdən mərhələ-mərhələ onların keyfiyyətə yeni vahidi formalaşır. Bu vahidi isə qlobal hüquqi sistem adlandırmaq olar.

1947-48-ci illərdə Havanada beynəlxalq ticarətin sərbəstləşdirilməsi məqsədilə 50-yə yaxın ölkə təmsilçisi toplanmış və buna uyğun olaraq Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının yaradılmasına dair Qanun hazırlamışdır. Bu müzakirələr zamanı qəbul edilmiş tarif endirimlərinin üzv ölkələrin parlamentləri tərəfindən təsdiqlənməsinə qədər olan dövr ərzində - 1947-ci ilin oktyabrında “müvəqqəti olaraq” Tariflər və Ticarət haqqında Ümumi Sazis (GATT – General Agreement on Tariffs and Trade) yaradılmışdır.

Beləliklə, müvəqqəti bir razılaşma olaraq qəbul edilən Tariflər və Ticarət haqqında Ümumi Sazis ÜTT-nin yaranması yolunda daimi bir əsasə çevrilmişdir. GATT öz varlığını 1994-cü ilə qədər qorumusdur. Aradan keçən 47 il ərzində bir sıra vacib hadisələr baş vermiş, 8 böyük müzakirə raundu həyata keçirilmiş və GATT dünya ticarətində ümumi qəbul olunan bir çərçivə yarada bilmisdir. GATT beynəlxalq ticarəti qaydaya salan və əhatəli bir beynəlxalq razılaşma olmuşdur.

GATT yaradılarkən 4 əsas prinsip formalasdırılmışdır:

- Ən çox nəzarətdə saxlanılan ölkə qanunu (non-discrimination);
- Beynəlxalq təsir qanunu (national treatment);
- Gömrük vergilərinin endirilərək konsolidasiya edilməsi;
- Müdafiənin sadəcə gömrük vergiləri ilə həyata keçirilməsi (tarifdən kənar tədbirlərin tarifə çevrilməsi).

Bu prinsiplər, bu gün dünya ticarətini nizamlayan qlobal sistemin təməl daşlarını və fəlsəfəsini təşkil edir.

ÜTT-nin əsas məqsədi beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun möhkəm əsaslarının yaradılması və beləliklə də, iqtisadi inkişafın, eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. ÜTT-nin əsas vəzifəsi çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay raundu (1986-1994) nəticəsində formalaşmış Sazişlər Paketi əsasında üzv ölkələr arasında ticarət-

iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsindən ibarətdir.

ÜTT-nin əsas prinsipləri bilavasitə aşağıdakılardan ibarətdir:

- “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması)”;
- “milli rejim prinsipi” (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi);
- ticarət tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi;
- ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması;
- ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması;
- daxili bazarların ancaq ÜTT qaydaları əsasında qorunması;
- azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılması;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi;

ÜTT-nin əsas funksiyası isə beynəlxalq ticarət sistemini maksimum liberallaşdırmaqla yanaşı aşağıdakılarda bilavasitə özündə ehtiva etməkdədir:

- ÜTT-nin hüquqi əsasını təşkil edən çoxrərfli ticarət sazişlərinin qəbul olunmasına və qəbul olunan sazişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət danışıqlarının təşkil edilməsi;
- üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilən ticarət siyasətinin müşahidə edilməsi;
- digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət mübahisələrinin həll edilməsinə köməklik göstərilməsi;
- beynəlxalq ticarətə və ticarət siyasətinə dair informasiyaların toplanılması, öyrənilməsi və təqdim edilməsi;

ÜTT əslində GATT kimi fəaliyyət göstərsə də onun predmetində olan beynəlxalq ticarət məsələləri daha genişdir. Bu istiqamətdəki fərqli cəhətlərə xidmətlərin ticarətindən başlayaraq, intellektual mülkiyyət hüququnun ticarət aspektlərinə qədər davam edən çeşidli məsələlər daxildir. ÜTT-nin beynəlxalq

ticarətin tənzimlənməsində əvəz edilməz rola malik olması danılmazdır. İlk öncə ÜTT- nin aşağıdakı prinsiplərinə nəzər salaq:

- “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması);

Üzv ölkələrdən biri hər hansı bir ölkəyə müəyyən əlverişli ticarət şəraiti yaratdıqda bundan şərtsiz olaraq digər üzv ölkələr də yararlanmalıdır. Ancaq bu prinsipin bir sıra istisnaları mövcuddur. Söhbət ilk növbədə gömrük birlikləri, azad ticarət zonaları kimi regional ticarət sazişlərindən və Ümumi Prefsensiyalar Sistemi (GPS) kimi inkisafda olan ölkələrlə ticarətdə gömrük rüsumlarını azaltmaq və ya aradan qaldırmaqla müəyyən ayrışkılıq tədbirlərinin tətbiqi, o cümlədən də, anti-dempinq və kompensasiya edici rüsumların tətbiqindən gedir.

- “milli rejim” prinsipi (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi);

Bu prinsip daxili bazarın tənzimlənməsinə istiqamətlənən təbirlərdə idxal və yerli mallar arasında ayrı- seçkiliyə yol verilməməsini nəzərdə tutur. Milli rejim prinsipi müəyyən bir mal, xidmət və əqli mülkiyyət bazara daxil olduqdan sonra tətbiq edilir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, yerli istehsaldan gömrük rüsumu alınmadığı halda, idxal olunan mallara gömrük rüsumlarının tətbiqi milli rejim prinsipinə zidd sayılmır.

- ticarətin tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi;

Ticarətdə şəffaflığın təmin edilməsinin ən effektiv yolu tənzimləmənin tarif metodları ilə həyata keçirilməsidir. ÜTT-də qeyri-tarif tənzimləmə vasitələrinin bəzi istisnalar (məsələn, ÜTT sazişlərində tədiyyə balansı kəsrlili olan ölkələrin müvəqqəti olaraq idxal kvotaları tətbiq etmək hüquqları nəzərdə tutulmuşdur) nəzərə alınmaqla tamamilə aradan qaldırılması, eyni zamanda da tariflərin getdikcə azaldılmasını nəzərdə tutmuşdur.

- ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması;

Xarici bazarlara sərbəst daxil olmanın təmin edilməsi üçün həm də kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması vacibdir. Bu prinsipin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bir tərəf digər tərəflərin istehsal olunmuş və yaxud ixrac

olunmuş mallarına qarşı kəmiyyət məhdudiyyətləri tətbiq etməyəcəklər. Bu da öz növbəsində həmin bazarlara asan daxil olmanı təmin edəcəkdir.

- ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması;
- daxili bazarların yalnız ÜTT qaydaları əsasında qorunması;
- azad rəqabət üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi.

ÜTT-nin nizamnaməsi olmadığından onun normativ-hüquqi bazasını ÜTT-nin təsis edilməsi haqqında saziş və ona edilmiş dörd əlavə təşkil edir ki, onların da siyahısı və qısa şəkildə izahı Cədvəl 2.2.-də verilib.

ÜTT çərçivəsində imzalanan sazişlər demək olar ki, bütün beynəlxalq ticarət siyasəti sferasını və beynəlxalq kommertiya praktikasının əhəmiyyətli hissəsini əhatə edir ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- gömrük-tarif tənzimlənməsi;
- antidempinq tənzimlənməsi və kompensasiya rüsumlarının tətbiqi;
- subsidiyalardan və kompensasiya tədbirlərindən istifadə;
- qeyri-tarif məhdudiyyətləri;
- ixrac və idxalın kəmiyyət tənzimlənməsi və lisenziyalaşdırılması, ixrac və idxala qadağalar;
- dövlət ticarət müəssisələrinin fəaliyyəti;
- gömrük ittifaqları və azad ticarət zonaları;
- gömrük formallıqları, yığımları, xarici ticarət sənədləşməsinə tələblər;
- daxili vergilər, yığımlar, daxili ticarətə aid qaydalar;
- ticarətdə müdafiə tədbirləri;
- ticarətdə texniki maneələr;
- sanitariya və fitosanitariya tədbirləri;
- əmtəənin mənşəyi haqqında qaydalar;
- xidmətlərlə ticarət;
- saxta mallarla ticarət də daxil olmaqla, intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsinin ticarət aspektləri;
- toxuculuq məhsulları və hazır paltarla ticarət;

- kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarət;
- dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi;
- mülki aviatexnika ilə ticarət;
- investisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri;
- beynəlxalq ticarət və ətraf mühitin müdafiəsi.

Qeyd edək ki, ÜTT çərçivəsində xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin çoxtərəfli tənzimlənməsi *“Xidmətlərlə ticarət üzrə baş saziş” (QATS)* əsasında həyata keçirilir. QATS xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin əsas prinsiplərini müəyyən etməklə, 3 əsas blokdan ibarətdir. Birinci blokda xidmətlərlə ticarət sahəsində üzv-ölkələrin qarşılıqlı öhdəlikləri müəyyən edilir. Sazişin ikinci və üçüncü blokları özlərində uyğun olaraq xidmət bazarlarına daxil olmaq üçün verilmiş ilkin qarşılıqlı güzəştlərin siyahısını və ayrı-ayrı xidmətlər sektorlarının (əsasən maliyyə və telekommunikasiya xidmətləri) xüsusi statusu haqqında əlavəni əks etdirirlər.

Cədvəl 2.2

ÜTT-nin normativ-hüquqi bazasını təşkil edən çoxtərəfli ticarət sazişlərinin siyahısı və onların qısa məzmunu

Sazişin adı	Qısa izahı
ÜTT-nin yaradılması haqqında saziş	Təşkilatın məqsədini, vəzifəsini, fəaliyyət sferasını, funksiyalarını, təşkilati strukturunu, büdcəsinin formalaşdırılması qaydalarını, statusunu, qərarları qəbul etmə qaydalarını, yeni üzvlərin qəbulu qaydalarını müəyyən edir
ÜTT-nin təsis edilməsi haqqında sazişin əlavələri	
Əlavə 1A	
Əmtəələrlə ticarət üzrə çoxtərəfli sazişlər	
Sazişin adı	Qısa izahı
Tarif və Ticarət haqqında Baş Saziş (QATT 1994)	Əmtəələrlə ticarət rejiminin əsaslarını, bu sahədə ÜTT üzvlərinin hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir
Kənd təsərrüfatı məhsulları haqqında saziş	Kəndtəsərrüfatı məhsulları ilə ticarətin tənzimlənməsi xüsusiyyətlərini və busektorda istehsalın və ticarətin dövlət dəstəklənməsi tədbirlərinin tətbiqi mexanizmlərini müəyyən edir
Toxuculuq məhsulları və hazır paltar haqqında saziş	Toxuculuq məhsulları və hazır paltarla ticarətin tənzimlənməsi xüsusiyyətlərini müəyyən edir
Sanitar və	Sanitar və fitosanitar nəzarət tədbirlərinin tətbiqi şərtlərini müəyyən

fitosanitar tədbirlərin tətbiqi haqqında saziş	edir
Ticarətdə texnikamaneələr haqqında saziş (TBT)	Standartların, texniki rəqlamentlərin, sertifikatlaşdırma proseduralarının tətbiqi şərtlərini müəyyən edir
İnvestisiya siyasəti tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında saziş (TRİMS)	Kapital qoyuluşları həyata keçirilən zaman yerli əmtəələrdən istifadəni həvəsləndirən tədbirlərin tətbiqini məhdudlaşdıran qaydaları əks etdirir
QATT 1994-ün VII maddəsinin tətbiq olunması haqqında saziş (əmtəələrin gömrük qiymətləndirilməsi)	Əmtənin dəyərinin gömrük qiymətləndirilməsi qaydalarını müəyyən edir
Yükləmədən əvvəlyoxlama haqqında saziş	Yükləmədən əvvəl həyata keçirilən yoxlamanın şərtlərini müəyyən edir
Mənşə qaydaları haqqında saziş	Əmtənin mənşəyinin müəyyən edilməsi prinsiplərini əks etdirir
İdxal lisenziyalaşdırılması prosedurası haqqında saziş	İdxalın lisenziyalaşdırılmasının prosedura və formalarını müəyyən edir
Subsidiyalar və kompensasiya tədbirləri haqqında saziş	Subsidiyalaşdırma ilə mübarizəyə yönəldilmiş tədbirlərin tətbiqi şərtlərini və proseduralarını müəyyən edir
QATT 1994-ün VI maddəsinin tətbiq olunması haqqında saziş (Antidempinq kodeksi)	Dempinqi aradan qaldırmaq üçün həyata keçirilən tədbirlərin tətbiqi şərtlərini və proseduralarını müəyyən edir
Müdafiə tədbirləri haqqında saziş	Artan idxalın qabağını almaq üçün həyata keçirilən tədbirlərin tətbiqi şərtlərini və proseduralarını müəyyən edir
Əlavə 1B	
Sazişin adı	Qısa izahı
Xidmətlərlə Ticarət haqqında Baş Saziş (QATS)	Xidmətlərlə ticarət rejiminin əsaslarını, bu sahədə ÜTT üzvlərinin hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir
Əlavə 1C	
Sazişin adı	Qısa izahı
İntellektual	İntellektual mülkiyyətin qorunması sahəsində ÜTT üzvlərinin

mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri haqqında saziş (TRIPS)	hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir
Əlavə 2	
Sazişin adı	Qısa izahı
Mübahisələrin həll edilməsi qaydaları və proseduraları haqqında razılaşma	ÜTT-nin üzv-ölkələri arasında ticarət mübahisələrinin həll edilməsi şərtlərini və proseduralarını müəyyən edir
Əlavə 3	
Sazişin adı	Qısa izahı
Ticarət siyasətinin icmalı mexanizmi	ÜTT üzvlərinin ticarət siyasəti icmallarının şərtlərini və ümumi parametrlərini müəyyən edir
Əlavə 4	
ÜTT üzvləri üçün iştirak etmə məcburi olmayan çoxtərəfli ticarət sazişləri	
Sazişin adı	Qısa izahı
Mülki avi texnika ilə ticarət haqqında saziş	Bu sektorda ticarətin liberallaşdırılması üzrə tərəflərin öhdəliklərini müəyyən edir
Dövlət satınalmaları haqqında saziş	Xarici şirkətlərin dövlət ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılmış milli sistemlərdə iştirakı prosesini təmin edir
Süd məhsulları haqqında beynəlxalq saziş	Süd məhsulları ilə ticarətin genişləndirilməsini və liberallaşdırılmasını təmin edir
Mal əti haqqında beynəlxalq saziş	Ət və heyvandarlıq məhsulları ilə ticarətin genişləndirilməsinə, liberallaşdırılmasına və sabitləşdirilməsinə yönəldilib

Mənbə: ÜTT-nin rəsmi saytı: www.wto.org

QATS-ın əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Daha əlverişli şərait rejimi prinsipi (xidmətlərə və bu xidmətləri göstərən subyektlərə münasibətdə ayrı-seçkiliyi qadağan edir). ÜTT-yə üzv olduqdan sonra 10 il ərzində bu rejimdən müəyyən kənara çıxmalar mümkündür.

2. Tənzimləmənin şəffaflığı. Hər bir ölkənin digər ölkələrə xidmətlərlə ticarət sahəsində mövcud qanunvericilik haqqında informasiya verən xüsusi sorğu xidməti

olmalıdır.

3. Xidmət istehsalçılarının təsnifatının qarşılıqlı tanınması (sertifikatlar, lisenziyalar və s.).

4. Xidmətlər sahəsində rəqabəti məhdudlaşdıran məsələləri tənzimləyən qaydalar.

5. Xidmətlər bazarının liberallaşdırılması üzrə öhdəliklər:

- bazarlara daxil olma; ÜTT-nin üzv-ölkəsi xarici iştirakın payına, yerli nümayəndəliklərin sayına, həyata keçirilən əməliyyatların və ya göstərilən xidmətlərin sayına, sektorda məşğul olanların və ya bu bazarda fəaliyyət göstərən istehsalçıların sayına məhdudiyyət qoya bilər.

- milli rejim; danışıqlar zamanı tərəflər milli rejim prinsiplərinin tətbiq ediləcəyi sahələri və bu zaman zəruri olan şərtləri müəyyən edirlər.

Xidmətlər bazarına daxil olma üzrə öhdəliklər siyahısı 12 sektoru və 155 altsektoru əhatə edir ki, onların da hər birinin həyata keçirilməsi üçün 4 üsul var:

- sərhəd vasitəsilə;
- ixracatçı ölkədə;
- idxalatçı ölkədə filial açmaq vasitəsilə;
- əməkdaşların xidmət göstərmək üçün müəyyən müddətə idxalatçı ölkəyə getmələri.

Hər bir hal üçün xarici şirkətlərin bazarlara girişini təmin edəcək şərtlər müəyyənləşdirilir. Razılaşdırılan məhdudiyyətlər bütün xidmətlər sektoruna (“üfüqi”) və ya konkret sahəyə və ya xidmətə (“spesifik”) aid ola bilər.

2.2. Qlobal iqtisadi böhran şəraitində ÜTT-nin beynəlxalq ticarət sistemindəki

mövqeyinin sistemli təhlili

Son dövrlərdə ümumdünya xarici ticarət dövriyyəsi sabit və yüksək tempdə artır. Beynəlxalq ticarət nəzərdən keçirildikdə qeyd edilməlidir ki, dünya əmtəə

dövriyyəsinin belə üstün artımı beynəlxalq ticarətin müasir dövrdə başlıca xüsusiyyəti olub, dünya bazarının həcmnin artması ilə əlaqədardır. Xarici ticarətin dinamikasının ən başlıca xüsusiyyəti son dövrlərdə xidmətlərin beynəlxalq ticarətinin daha sürətlə artmasıdır. Dünya ticarət həcmnin artırılmasında ÜTT-nin rolu əvəzolunmazdır. Belə ki, ÜTT-nin fəaliyyəti nəticəsində dünya ticarətinin genişlənməsi daha sürətlə baş verir. Bu baxımdan ÜTT-nin müasir dünya ticarətdəki rolunu qiymətləndirmək üçün bir neçə ÜTT-nin hesablamalarına nəzər salaq.

Cədvəl 2.3.

2013-cü il ÜTT hesabatına görə ölkələrin global ticarət sistemində yeri (ixracda ilk 10 ölkə)

Nö	Ölkə	Əmtəə ixracının həcmi milyon ABŞ dolları ilə
1	Çin	2,209,626.0
2	ABŞ	1,578,971.7
3	Almaniya	1,452,795.4
4	Yaponiya	715,097.2
5	Niderland	663,524.3
6	Fransa	579,646.9
7	Koreya Respublikası	559,632.0
8	Böyük Britaniya	541,348.0
9	Hon-Konq	535,546.0
10	Rusiya	523,327.0

Mənbə: ÜTT-nin rəsmi saytı: www.wto.org

Dünya əmtəə ixracı üzrə bu göstəriciləri faizlə qeyd etsək uyğun olaraq Çin 11.7%, ABS 8.4%, Almaniya 7.7%, Yaponiya 3.8%, Niderland 3.5%, Fransa 3%, Koreya Respublikası 2.9%, Böyük Britaniya 2.88%, Hon-Konq 2.85%, Rusiya 2.78%, İtaliya 2.75%, Belçika 2.49%, Kanada 2.43%, Sinqapur 2.18%, Meksika 2% təşkil edəcəkdir. Dünya ticarətində 2013-cü ilin birinci yarısında zəifləmə meyilləri müşahidə olunsada, ilin ikinci yarısında hətta BVF-nin proqnozlarından daha yüksək artım qeydə alınmışdır. Bu artım əsasən İEO-də və Çində tələbin

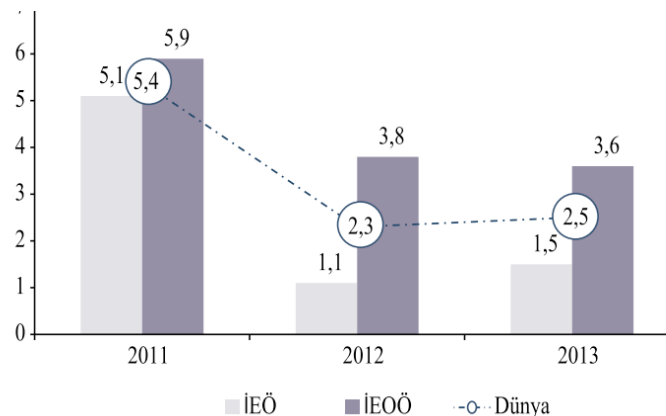
artması hesabına təmin olunmuşdur.

Dünya ticarətinin artım templəri, bir qayda olaraq, ÜDM-in artım templərini üstələyərək beynəlxalq mübadilə və ixtisaslaşma proseslərinin dinamizminin artmasından xəbər verir. Bu proseslərdə bir sıra qanunauyğunluqlar özünü birüzə verir ki, onlardan biri də ölkələr və ölkə qrupları arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsidir, o cümlədən sektorial səviyyədə.

Dünya ticarətinin artım tempi ilin ikinci yarısında mənfi zonadan çıxsa da, əvvəlki dövrlərlə müqayisədə aşağı olaraq qalmışdır.

Şəkil 2.1.

2013-cü il ÜTT hesabatına görə qlobal ixrac (%-lə)

Mənbə: ÜTT-nin rəsmi saytı: www.wto.org

Hər şeydən öncə, dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşdirilməsi beynəlxalq ticarətin və xaricdə kapital qoyuluşların yüksək sürətli artımında öz əksini tapır. Ticarəti liberallaşdıran ölkələrdə fundamental makroiqtisadi göstəricilərin tarazlığı əldə olunmalı və liberallaşdırma bu tarazlığı pozmamalıdır. Təbii ki, fundamental makroiqtisadi göstəricilərin tarazlığı dedikdə ölkə iqtisadiyyatının stabilliyi başa düşülür. Stabilliyin meyarları kimi “mülayim inflyasiyanın” templərini, “məqbul işsizlik” səviyyəsini və tədiyə balansının tarazlığını göstərmək olar. İlk iki göstərici daxili, sonuncu göstərici isə xarici tarazlığı əks etdirir. Bu səbəbdən milli iqtisadiyyatın tarazlaşdırılması ölkənin ixrac potensialının səmərəli reallaşdırılmasının zəruri şərtidir.

Analoji olaraq qlobal idxala diqqət yetirdikdə burada da idxalın istər əmtəə istərsə də coğrafi strukturunda əvvəlki illərə nisbətə ciddi dəyişikliklərin olmadığını şahidi ola bilərik. Belə ki, 2013-cü il etibarilə qlobal idxalın coğrafi strukturu aşağıdakı kontekstdə olmuşdur.

90-cı illərdən başlayaraq inkişaf etmiş ölkələrin maraqlarına uyğun olaraq dünya təsərrüfatı sektorlarının əhəmiyyətli dərəcədə yenidən bölgüsü baş verir ki, bu da milli iqtisadiyyatların və xüsusilə tranzitiv iqtisadiyyatların parametrlərinə təsir göstərir. ABŞ-ın hökmran mövqei itirməsinin real ehtimalı, Avropa İttifaqı, Yaponiya və Çinin iqtisadi imkanlarının artması - bütün bunlar dünya bazarının inkişaf amilləridir. Bu amillər dünya bazarının maliyyə resursları ticarətindən yüksək texnoloji əmtəələr və texnologiyalar ticarəti istiqamətində struktur dəyişikliyi fonunda meydana çıxmışdır. Bütün bunlar dünya məcmu tələbinin prioritet istiqamətlərini müəyyən edir.

Cədvəl 2.4.

2013-cü il ÜTT hesabatına görə ölkələrin qlobal ticarət sistemində yeri (ixracda ilk 10 ölkə)

№	Ölkə	Əmtəə idxalın həcmi milyon ABŞ dolları ilə
1	ABŞ	2,331,367.1
2	Çin	1,950,383.0
3	Almaniya	1,187,251.0
4	Yaponiya	833,166.1
5	Fransa	680,672.8
6	Böyük Britaniya	654,436.4
7	Hon-Konq	622,277.0
8	Niderland	590,292.9
9	Koreya Respublikası	515,584.0
10	İtaliya	477,289.7

Mənbə: ÜTT-nin rəsmi saytı: www.wto.org

Dünya bazarında tələbin strukturundan asılı olaraq ölkənin hansı şərtlər əsasında beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminə qoşulması, bunun müasir

texnologiyalara əsaslanan sahələrin inkişafına, ixrac strukturunun təkmilləşməsinə və ya diversifikasiya səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracağı müəyyən olunur. Avrozonada resessiyanın davam etməsi bu regionun idxalına mənfi təsir göstərmişdir. Almaniya, Hindistan, Braziliya, Fransa, Yaponiya kimi ölkələrdə iqtisadi artımın xarici tələb kanalları daxili tələblə əvəzlənmişdir. Digər tərəfdən daxili bazarları qorumaq meyilləri güclənmişdir. Belə ki, 2012-ci ildə ÜTT-də mübahisəli məsələlərin sayı son on ilin ən yüksək səviyyəsinə çatmışdır.

İndiki şəraitdə dünya ölkələri daha çox daxili bazarı qorumaq barədə düşünür, ticarətin liberallaşdırılması isə arxa plana keçib. Transatlantik ticarət ittifaqında birləşmiş ABŞ və Avropa İttifaqı (Aİ) isə vəziyyətin düzəlməsinə kömək etməyəcək. ABŞ və Aİ bu ay dünyanın ən böyük ticarət razılaşması ilə bağlı görüşlərə başladığını elan edib. ABŞ prezidenti B.Obamanın və Böyük Britaniyanın baş naziri D.Kameronun apardığı danışıqların nəticəsi dünya iqtisadiyyatının təxminən yarısını əhatə edir və Aİ-yə 100 milyard funt sterlinq, ABŞ-a 80 milyard funt sterlinq, digər ölkələrə isə 85 milyard funt sterlinq vəsait daxil olmasını nəzərdə tutur. Ötən il ABŞ və Aİ arasında ticarət dövriyyəsi 646,6 milyard dollar təşkil edib. Bunun 265,4 milyard dolları ABŞ-dan Aİ ölkələrinə ixracın, 381,2 milyard dolları isə qarşı tərəfdən ABŞ-a idxalın payına düşür. Aİ üçün ABŞ ən böyük satış bazarı və əmtəə təchizatı baxımından 3-cü ölkədir. ABŞ üçün isə Aİ bütün göstəricilər üzrə 2-ci ən böyük tərəfdaşdır. Avropa Komissiyasının prezidenti J.M.Barozzo hesab edir ki, tərəflərin əldə etdiyi razılaşma oyunun qlobal qaydalarını dəyişəcək.

Razılaşmanın nəticəsi olaraq, Aİ ölkələrində istehsal edilən ümumi daxili məhsulun (ÜDM) həcmnin 2027-ci ilə qədər hər il 0,5% artacağı gözlənilir. ABŞ-da isə illik artım 0,4% olacaq. Dünyanın ən böyük ticarət razılaşmasının Amerika şirkətlərinə xeyri həm də o olacaq ki, onlar 6,4 milyard dollar vəsaitə qənaət edə biləcək. Bununla belə, yeni razılaşmanın dünya ticarəti üzrə mövcud sistemə necə təsir edəcəyi hələ ki, məlum deyil. ÜTT rəsmisi P.Laminin sözlərinə görə, rəhbərlik etdiyi qurum artıq 5 ildir ki, 11 ölkəni birləşdirəcək Trans-Sakit okean tərəfdaşlığının yaradılması üzərində iş aparır, amma hələ də buna nail olunmayıb.

Dünyada ÜTT-nin qaydaları əsasında mövcud olan uğurlu regional ittifaqlar da var. Nümunə olaraq Asiya Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlığı Təşkilatını (ATEC) göstərmək olar. ATEC ölkələrində ticarət baryerlərinin azaldılması ilə bağlı görülən tədbirlər 2002-2010-cu illərdə əməliyyat xərclərini 10% azaltmağa və təxminən 60 milyard dollar vəsaitə qənaət etməyə imkan verib. 2015-ci ilə qədər bu məbləğ daha 6 milyard dollar artacaq. Ümumi regional məhsulun həcmində artım isə 21 milyard dollar təşkil edəcək. Əldə olunan nailiyyətlər gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının sadəliyi və yüklərin elektron qaydada qeydiyyatı ilə izah olunur. Amma bu cür ikitərəfli və regional sazişlər subsidiyaların azalmasına heç bir təsir göstərməyib və gələcəkdə də göstərməyəcək. P.Lami hesab edir ki, subsidiyalar beynəlxalq ticarətdə başlıca problem olaraq qalmaqdadır və gömrükdəki maneələrin azaldılması bu baxımdan heç bir effekt verə bilməz.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına görə, təkcə yanacaq ilə bağlı subsidiyaların məbləği 1,9 trilyon dollardır. Bu, global dövlət xərclərinin 8%-i, dünya ÜDM-nin isə 2,5%-i qədərdir. Yanacaq subsidiyasından istifadəyə görə, 1-ci yeri 502 milyard dollarlıq məbləğlə ABŞ tutur. İqtisadi böhran və inzibati tədbirlər isə dünya ticarət dövriyyəsində sözügedən xərclərin 10% artmasına səbəb olub.

Avropa Komissiyasının məlumatına görə, ötən il dünya ticarətində artım 5,2%-dən 2%-ə enib və əmtəə ixracının həcmi isə 18,3 trilyon dollar təşkil edib. ÜTT-də hesab edirlər ki, geriləməyə səbəb iqtisadiyyatın vacib sahələrində mövcud olan problemlərlə bağlıdır. Söhbət o problemlərdən gedir ki, onları iqtisadi böhrandan sonra hələ də, həll etmək mümkün olmayıb.

Bu il də dünya ticarətinin həcmində ciddi artım olmayacaq. 2,1%-lik artım gözlənilir ki, bu da son 20 ilin orta göstəricisindən (5,3%) və böhranaqədərki səviyyədən (6% - 1990-2008-ci illər) əhəmiyyətli dərəcədə azdır.

İEO-in dövlət borcu II dünya müharibəsindən sonra ən yüksək həddə çatmışdır (ÜDM-in 110%-i). Fiskal konsolidasiya tədbirləri dövlət gəlirləri və xərcləri istiqamətində davam etdirilmişdir. İƏİT ölkələrində vergi yükünün ağırlıq mərkəzi istehsaldan istehlaka keçirilmişdir.

Xərc restrukturizasiyası isə dövlət sektorunda əmək haqqının azaldılması (Avstriya, Fransa, Yunanıstan, Çexiya, Estoniya, Slovakiya və s.), pensiya islahatları (Macarıstan, Rumıniya və s.) və dövlət sektorunda məsgulluga hüquqi məhdudiyyətlərin qoyulması (Belçika, Yunanıstan, Rumıniya və s.) formasında həyata keçirilmişdir.

BVF-nin proqnozlarına görə 2013-cü ildə qlobal iqtisadi aktivlik bir qədər mülayim, 2014-cü ildə isə daha dinamik olacağı gözlənilir. Qlobal tələbin zəif artımı ərzaq bazarlarında ucuzlaşma ilə nəticələnə bilər. ABS-da dasınmaz əmlak bazarının stabilləşməsi, istehlakçı inamının yaxşılaşması və ucuz daxili enerji tutumlu istehsalın genişlənməsi 2013 və 2014-cü illər üçün iqtisadi artım gözləntilərini yaxşılaşdırmışdır. Çində isə infrastruktura 157 mlrd.ABS dolları həcmində investisiyaların qoyulması haqqında qərar bu ölkənin iqtisadiyyatında da sərt eniş ehtimalını azaltmışdır.

Manpower Group tərəfindən 42 ölkədə 65 min müəssisə arasında aparılmış sorğunun nəticələrinə görə 2013-cü ilin ilk rübündə şirkətlərin işəgötürmə ilə bağlı planları orta hesabla neqativdir. Belə ki, 29 ölkədə (Yunanıstan, İtaliya, İspaniya, Slovakiya, Niderland, və s.) biznes strukturları iş yerlərini ixtisar edəcəyini, cəmi 13 ölkədə (Tayvan, Hindistan, Braziliya, Meksika və s.) sabit saxlayacağını və ya genişləndirəcəyini bildirmişdir.

Eyni zamanda Beynəlxalq Əmək Təşkilatı 2014 və 2015-ci illərdə qlobal işsizlərin sayını artacağını və əvvəlki illərdəki səviyyəsini əhəmiyyətli üstələyəcəyini proqnozlaşdırır.

UNCTAD-ın proqnozlarına görə BXİ-axınları qısamüddətli dövrdə “tənbəl” dinamika nümayis etdirəcək.2011-ci ilin səviyyəsi yalnız 2015-ci ildə bərpa olunacaq. Böhrandan əvvəlki səviyyənin bərpası gözləntiləri isə uzunmüddətli dövrə təxirə salınmışdır.Bir sıra IEÖ-də isə pul çapı hesabına stimullandırma tədbirlərinin görülməsi valyuta bazarlarına mənfi təsir edəcək və məzənnə volatilliyini artıracaqdır.

Cədvəl 2.5.

Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım və ixrac dinamikası üzrə ölkə qruplarının inkişaf proqnozları

	2012	2013(p)	2014(p)
İqtisadi artım			
Dünya	3.2	3.5 ↓	4.1 ↓
İEO	1.3	1.4 ↓	2.2 ↓
ABŞ	2.3	2.0 ↓	3.0 ↑
Avrozona	-0.4	-0.2 ↓	1.0 ↓
İEOÖ	5.1	5.5 ↓	5.9 ↓
Çin	7.8	8.2 ↓	8.5 ↓
MDB	3.6	3.8 ↓	4.1 ↓
İxrac			
İEO	2.1	2.8 ↓	4.5 ↓
İEOÖ	3.6	5.5 ↓	6.9 ↓
İstehlakçı qiymətləri			
İEO	2.0	1.6 ↓	1.8 ↓
İEOÖ	6.1	6.1 ↑	5.5 ↑

Mənbə: BVF

Beləliklə, iqtisadiyyatın dəstəklənməsi üçün müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilmiş nəhəng stimullasdırma tədbirləri davam etmişdir. Əvvəlki təcrübələrdə analogi nümunənin olmaması yekun nəticə haqqında birmənalı mühakimələrə imkan vermir.

2.3. ÜTT çərçivəsində ticarət mübahisələrinin həlli yolları

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı fəaliyyətə başladığı gündən ticarətin liberallaşmasına yönəlmiş bir təşkilat olmuşdur. Amma, təşkilatın liberallaşma yönümlü olması dünya bazarında öz payını artırmaq fikrində olan bir çox şirkətlərin, TMK-ların maraqları ilə üst-üstə düşmüşdür ki, bu da digər tərəfdən dünya bazarına təsir etmək, xarici bazarı zəbt etmək fikrində olmayan, yalnız daxili

bazarda inkişaf etmək strategiyasını əsas tutan və bunun üçün hökumətdən daxili bazarı qorumaq istəyən şirkətlərin maraqlarına ziddir.

Yerli istehsalçılar çalışırlar ki, ölkələrinin bazarları ucuz və yüksək keyfiyyətli müxtəlif əmtəə və xidmətlərlə dolu olsun. Belə şəraiti isə yalnız istehsalçıların, şirkətlərin rəqabəti yarada bilər. Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT-kimi prinsiplərə malik bir təşkilata üzv olmaqla bir çox ölkələr uduza da bilərlər. Çünki, yüksək texnologiya və intensiv inkişaf yolunu bitirmiş bir çox inkişaf etmiş ölkələrə məxsus şirkətlər qeyd olunan yerli şirkətləri asanlıqla bazardan çıxara bilərlər və buna görə də hökumətlər təşkilata üzv olarkən çox dəqiq qərarlar üzərində fikirləşməlidir.

Qeyd olunanlardan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT kimi beynəlxalq təşkilatın hüquqi əsasları dəyişməz qalmır və daim yenilənir. Bu yeni dəyişikliklərdən də bir sıra dominant ölkələr həmçinin, böyük şirkətlər faydalanmağa çalışır. Buradan da ÜTT-nin müxtəlif normalarından bu və ya digər vəziyyətdə istifadə edilməsi nəticəsində ticarət konfliktləri və mübahisələr yaranır. Və nəticədə ÜTT çərçivəsində beynəlxalq mübahisələrin həlli problemi ortaya çıxır.

Çoxtərəfli ticarət sisteminin lazımı qaydada və heç bir saxtakarlıq olmadan fəaliyyət göstərməsi üçün, razılaşdırılmış qaydalar toplusuna malik olmaq kifayət deyil. Pozuntular baş verdikdə ölkələrə kompensasiya ödəmək hüququnu verən və onlar arasında fərqləri və mübahisələri həll etmək üçün qaydalar digər qaydalar ilə tamamlanmalıdır. Əvvəlki QATT sisteminin bəzi zəif cəhətlərini aradan götürən üçlü çoxtərəfli mübahisənin həlli mexanizminin yaradılması, buna görə də, Uruqvay Raundunun danışıqlarının ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Mübahisələrin həlli üzrə orqan: ÜTT Sazişi, onun hər hansı hüquqi aktları əsasında ortaya çıxan mübahisələrə tətbiq oluna bilən qaydalar və prosedurların ümumi sistemini təmin edir. Bu qaydaları və prosedurları idarə etmək üçün əsas məsuliyyət, əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, Mübahisələrin Həlli üzrə Orqan (MHO) kimi fəaliyyət göstərən Ümumi Şuranın üzərinə düşür.

Məsləhətləşmələrin və barışıqların əhəmiyyəti: Prosedurların irəli sürdüyü

mühüm prinsiplərdən biri odur ki, yalnız onu ikitərəfli qaydada məsləhətləşmələr yolu ilə həll etmək cəhdləri baş tutmadıqda, mübahisə üzv ölkənin hökuməti tərəfindən MHO-ya həll olunmaq üçün verilməlidir. Prosedurlar həmçinin təmin edir ki, qarşılıqlı olaraq qəbul edilən həll yollarına nail olmaq üçün iki tərəf ÜTT-nin Baş Direktorundan və ya digər şəxsdən onlar arasında barışıq və vasitəçilik etmək üçün özünün vasitəçilik bacarıqlarından istifadə etməyi xahiş edə bilər.

Yalnız 60 gün ərzində məsləhətləşmələr və yaxud barışıq söyləri arzu edilən nəticələr vermədikdə, şikayət edən tərəf MHO-dan rəsmi olaraq şikayətə baxmaq üçün ekspertlər qrupu yaratmaqla mübahisəni həll etmə mexanizminə başlamağı xahiş edə bilər. Mübahisələrin həllini asanlaşdırmaq və ekspertlər qrupunun yaradılmasının əleyhinə şikayət olunan ölkə tərəfindən təxirə salınmadığını təmin etmək məqsədilə, prosedurlar MHO-dan tələb edir ki, belə bir ekspert qrupunun yaradılmasına qarşı konsensus olana qədər, şikayət edən ölkə tərəfindən tələb olunduqda ekspertlər qrupunu yaratsın.

Ekspertlər Qrupu: Ekspertlər Qrupu normal olaraq üç nəfərdən ibarət olur, o vaxta kimi mübahisə tərəfləri bunun beş üzvdən ibarət olmasına razılaşsın. Ekspertlər qrupuna təyin olunacaq şəxslərin adları ÜTT Katibliyi tərəfindən, özündə saxladığı hökumət və qeyri-hökumət ekspertlərinin siyahısından təklif olunur. Siyahıda olan şəxslər üzv ölkələrin yüksək ixtisaslı məsul işçiləri, onların ÜTT nümayəndə heyətlərinin üzvləri, Katiblikdə çalışmış məsul işçilər və beynəlxalq ticarət hüququ və ya siyasəti üzrə təhsil almış şəxslərdir.

Ekspertlər qrupuna üzvlük adətən mübahisə tərəfləri ilə məsləhətləşmələrdə həll olunur. Ekspertlər qrupundan ümumilikdə tələb olunur ki, altı və ya doqquz ay müddətində, iş üzrə faktların və haqqında şikayət olunan tədbirlərin hüquqi aktların müvafiq göstərişləri ilə uyğunluğunun obyektiv qiymətləndirilməsinin aparılması haqqında tövsiyələr daxil olan məruzələrini MHO-ya təqdim etsin.

Apellyasiya Orqanı: Apellyasiya məhkəməsi kimi Apellyasiya Orqanının yaradılması mübahisənin həlli sisteminə yeni bir əlavədir. Orqan, hüquq, beynəlxalq ticarət və müxtəlif sazişlərin əhatə etdiyi mövzularda təcrübəsi olan tanınmış nüfuzlu orqanın yeddi nəfərdən ibarət heyəti olur. Onlar heç bir hökumətə

mənsub olmamalıdır. Yeddi nəfərdən yalnız üç nəfəri hər hansı bir işdə fəaliyyət göstərməyə çağrılır. Müraciət mübahisə tərəflərinin hər hansı biri tərəfindən edilə bilər. Ekspert qrupunun məruzələrindəki hüquqi məsələlərə və onun tərəfindən hazırlanmış hüquqi anlayışlara qədər məhdudlaşdırılan Apellyasiya Orqanının məruzəsi 60 gündən 90 günə kimi müddət ərzində MHO-ya təqdim olunmalıdır.

MHO tərəfindən məruzələrə baxılması: Tərəflərdən birinin ekspertlər qrupunun məruzəsinə qarşı müraciət etdiyi ekspertlər qrupunun və yaxud Apellyasiya Orqanının məruzəsi qəbul olunmaq və müvafiq tövsiyələr və qərarlar üçün MHO-ya təqdim olunur. Mübahisələrin təcili həllini təmin etmək məqsədilə, belə bir şərt qoyulur ki, “MHO tərəfindən qrupunun yaradılması tarixindən” olan dövr və “onun ekspert qrupunun və ya apellyasiya orqanının məruzəsini nəzərdən keçirdiyi” tarix, ekspert qrupunun məruzəsi, müraciət olunmadıqda doqquz ayı və o müraciət olunduqda isə 12 ayı keçməməlidir. Ticarət mübahisələrinin həlli sisteminin yaradılması ÜTT-nin ən böyük nailiyyətidir. Onun ünvanına çoxlu müsbət sözlər deyilir lakin bununla yanaşı onun effektivliyinə münasibətdə mənfi fikirlər də söylənilir. Həqiqətən, ÜTT-nin ticarət mübahisələrinin həlli sistemi mükəmməllikdən uzaqdır. Bu isə ölkələrə mütəmadi olaraq ÜTT-nin normalarını pozmağa imkan yaradır. Bunun müqabilində ölkələr ya simvolik olaraq cəzalandırılır və ya ondan yayınır, təhqiqatı uzadır və yenisinə başlanılır. Məsələn, AB ilə Hindistanın toxuculuq sənayesi mallarının idxalı ilə bağlı yaranmış mübahisəli məsələyə baxaq. İş 3 il baxıldı və qərar Hindistanın xeyrinə qəbul edildi. Buna baxmayaraq AB gecikmədən antidempinq təhqiqatına başladı.

Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması prosesinə sənayecə İEÖ rəhbərlik edirlər və bundan daha çox mənfəət götürürlər. Beynəlxalq ticarət siyasəti normalarını hazırlayarkən onlar qəbul olunmuş prinsiplərə əsaslandıqlarını bildirsələr də öz maraqlarından çıxış edirlər. Əgər onlara hər hansı bazarı liberallaşdırmaq maraqlı deyilsə, onda onlar onu liberallaşdırmırlar. Əgər onlar öz məhsullarının III ölkə bazarlarına daxil olmasına çalışırlarsa, onda ticarət maneələrinin aradan qaldırılmasına nail olurlar. Qərb ölkələri dünya

iqtisadiyyatında tutduqları hakim mövqeyə görə ÜTT normalarını istədikləri istiqamətə yönəldə bilirlər.

Avropa dövlətləri ÜTT danışıqları zamanı kənd təsərrüfatını xüsusilə müdafiə edirlər. Bunu təkcə istehsalın subsidiyalaşdırılması vasitəsilə deyil, həm də yüksək qadağan olunmuş idxal rüsumları vasitəsilə edirlər. İdxal rüsumları ayrı- ayrı ərzaq məhsulları üzrə ABŞ-da, Kanadada, AB və Yaponiyada 100,200 və hətta 300%-ə çatır. Avropa və digər inkişaf etmiş dövlətlərin proteksionizm siyasəti hər il İÖÖ-ə 100 milyard dollara başa gəlir ki, bu da İEÖ-in İÖÖ-ə etdiyi yardımı 2 dəfə ötür. □

Məruzələrin həyata keçirilməsi: Prosedurlara əsasən, ekspertlər qrupunun məruzələri aşağıda təsvir olunan üç yolla tərəflər tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Əməl etmə: Birinci, prosedurlar xüsusi olaraq vurğulayır ki, öhdəlikləri pozan tərəf ekspert qrupunun və ya Appelyasiya Orqanının tövsiyyələrinə dərhal əməl etməlidirlər. Əgər tövsiyyələri dərhal həyata keçirmək tərəf üçün mümkün deyilsə, tələb olunduqda MHO bunu həyata keçirmək üçün müvafiq müddət verə bilər.

Kompensasiya müddəası: İkinci, pozuntu edən tərəf müvafiq zaman müddətində əməl etmədikdə, mübahisənin həlli prosedurunu tələb etmiş tərəf kompensasiya tələb edə bilər. Alternativ olaraq, öhdəlikləri pozan tərəf özü kompensasiya ödəməyi təklif edə bilər.

Cavab hərəkətinə icazə verilməsi: Üçüncü, pozuntu edən tərəf əməl edə bilmədikdə və tələb olunan yerdə müvafiq kompensasiya təmin olunmadıqda, zərərçəkmiş tərəf, kompensasiyaları və ya Sazişlərə uyğun olaraq digər öhdəlikləri müvəqqəti dayandırmaqla, cavab hərəkəti atmağa icazə verilməsi üçün MHO-dan xahiş edə bilər. Bu o deməkdir ki, misal üçün, tərəf QATT əsasında və ya onun müvafiq Sazişlərindən birinə uyğun olaraq öz öhdəliklərini pozursa, MHO zərərçəkmiş tərəfə icazə verə bilər ki, o pozuntu edən tərəfdən idxal etdiyi məhsullar üzərində tarixləri qaldırsın; belə məhsullar ilə ticarət, haqqında şikayət olunan tədbirlərin təsir etdiyinə təxminən bərabər olmalıdır. Qaydalar təmin edir ki, QATT, QATS və ya ekspert qrupunun və ya apellyasiya orqanının pozuntu aşkar etdiyi TRİPS haqqında Sazişin eyni sektorlarında cavab tədbirlərinə MHO tərəfindən mümkün olduğu qədər tez icazə verilməlidir. Lakin, MHO bunun mümkün hesab etmədikdə,

o cavab hərəkətinə eyni Sazişin digər sektorlarına əsasən icazə verə bilər. Yalnız nadir hallarda və son vasitə kimi MHO təzyiq tədbirinə Sazişlər içərisində verə bilər, yəni, QATS və ya TRIPS haqqında Sazişlərə uyğun olaraq öhdəliyin pozulmasına görə mallar üzərində daha yüksək tariflər qoymaqla.

Buna baxmayaraq, kompensasiya və MHO tərəfindən təzyiq tədbirlərinə icazə müddəası müvəqqəti tədbirlərdir. Son həll yolu, öhdəliyi pozan ölkənin tövsiyyələri yerinə yetirməsidir. Qaydalar MHO-dan tələb edir ki, bu cür halları onların tam həyata keçirilməsini təmin etmək üçün nəzarət altında saxlasın.

Təcrübədə mübahisəni həlletmə mexanizmi necə işləyir

ÜTT daxilində, hökumət çətinliklərə üzləşdikləri ölkənin ÜTT qaydalarını pozduğuna dair sənayenin qiymətləndirməsi ilə razılaşdıqda, o mübahisənin həlli üzrə prosedurların tətbiqini tələb edir.

Hökumətin, mübahisənin həlli üzrə prosedurların tətbiq olunmasını qərara alarkən atmalı olduğu birinci addım, öz öhdəliklərini pozduğu güman edilən ölkə ilə ikitərəfli məsləhətləşmələrə başlamaqdır. Yalnız qarşılıqlı qənaətbəxş həll yollarına nail olmaq üçün ikitərəfli söylər nəticə vermədikdə, şikayət edən tərəf

ÜTT-dən həm iş üzrə faktları, həm də onun hüquqi məsələlərini yoxlamaq üçün ekspert qrupu təyin etməyi tələb edə bilər.

Qeyd etmək vacibdir ki, mübahisənin həlli üzrə prosedurlar əsasında hökumətlər tərəfindən qaldırılan əksər problemlər ikitərəfli məsləhətləşmələrdə həll olunur. Bu məsləhətləşmələr yalnız çox kiçik sayda hallarda, əleyhinə şikayət olunan ölkə onun qaydaları pozması ilə bağlı şikayət edən ölkənin fikirləri ilə razılaşmadıqda, həll yolu ilə təmin edə bilmir; bu ekspertlər qrupu tərəfindən həll olunmaq üçün ÜTT-yə təqdim olunan hallardır.

Hətta mübahisənin həllinin tam prosesində olan iştirakçılar – ikitərəfli məsləhətləşmələr, ekspert qrupu tərəfindən yoxlama və sonra isə Apellyasiya Orqanı tərəfindən – hökumət nümayəndələri olsalar belə, onlar ciddi olaraq davamlı qaydada, mübahisə altında olan məsələdə marağı olan sənaye müəssisələri və birliklərindən məsləhət və dəstəyə arxalanırlar. Hökumətlərin, öz işini məhkəmədə qaldırmaq və ya ona qarşı qaldırılmış işdə müəssisənin marağını

qorumaq bacarığı daha çox aidiyyətli sənaye qrupları tərəfindən verilən yardım və dəstəkdən asılıdır.

İş üzrə faktlara gəldikdə isə, hökumət nümayəndələri ortaya çıxan problemlər haqqında birinci mənbədən məlumatı olan müəssisənin məlumatından asılı olmalıdır. Bundan əlavə, ekspertlər qrupunun və yaxud da Apellyasiya Orqanının işində iştirak edən hökumət nümayəndələri çox vaxt hüquqi məsələlər haqqında müəssisənin təmin etdiyi gizli məsləhəti faydalı hesab edir.

Mübahisələrin həlli üzrə ÜTT sistemi

Mübahisələrin həlli üçün mexanizm ilə təmin etməkdən əlavə, ÜTT üzv ölkələrin ticarət siyasətlərini dövrü olaraq nəzərdən keçirmək üçün forum kimi fəaliyyət göstərir. Bu yoxlamaların məqsədləri ikitərəflidir. Birincisi, onların məqsədi ölkələrin çoxtərəfli Sazişlərin (və müvafiq olduqda, plünilateral Sazişlər əsasında) qaydalarına və onlar əsasında götürülmüş öhdəliklərə necə əməl etdiklərini tapmaqdır. Dövrü qaydada belə yoxlamaları aparmaqla, ÜTT onun qaydalarının yerinə yetirildiyini və buna görə ticarət saxtakarlığının qarşısının alınmasına yardım etdiyini təmin etmək üçün müdafiə sistemi kimi fəaliyyət göstərir. Nəzərdən keçirmə mexanizmini təmin edən göstərişlər, buna baxmayaraq, aydınlaşdırır ki, bu öhdəlikləri möhkəmləndirmək üçün baza kimi xidmət etməsi nəzərdə tutulmur; nə də ki, belə nəzərdən keçirmələrdən mübahisələrin həlli üçün istifadə olunmalıdır. Bu nəzərdən keçirmələrin ikinci bərabər olaraq əhəmiyyətli olan məqsədi üzv ölkələrin ticarət siyasətləri və təcrübələri haqqında daha böyük şəffaflıq və anlaşmanı təmin etməkdir.

Nəzərdən keçirilmələrin dövriliyi

Bu cür yoxlamaların aparıldığı tezlik fərdi üzv ölkələrin dünya ticarətindəki payından aslıdır. Birinci dördü hər iki ildən bir yoxlanılır: hazırda bunlar Avropa Birliyi (bir kimi hesablanır) , Birləşmiş Ştatlar, Yaponiya və Kanadadır.

Sonrakı 16-ci isə hər dörd ildən bir nəzərdən keçirilir və yerdə qalan hər altı ildən bir, istisna olaraq daha uzun aralar zəif İnkişaf Etmiş Ölkələr üçün təyin oluna bilər.

Nəzərdən keçirmək üçün əsas aşağıdakılar ilə təmin olunur.

Üzv tərəfindən verilən məlumatı və digər məlumatı, habelə aidiyyətli ölkəyə səfərlər zamanı əldə olunanları nəzərə almaqla öz cavabdehliyi əsasında Katiblik tərəfindən hazırlanmış məruzə.

Yoxlamalar, belə yoxlamalar məqsədilə Ticarət Siyasətini Nəzərdən keçirmə Orqanı kimi fəaliyyət göstərən Ümumi Şura tərəfindən yerinə yetirilir. Ölkənin məruzəsi və Katiblik tərəfindən hazırlanmış məruzələr, müzakirələr haqqında protokollar ilə birlikdə nəzərdən keçirmədən sonra tez nəşr olunur. **ÜTT ilə əlaqədar məsləhətləşmələr – Hökumətlər və özəl sektor arasında məsləhətləşmələr üçün mexanizm** Hökumətlər təcrid vəziyyətində fəaliyyət göstərmir. Əksər inkişaf etmiş və bir çox İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdə ÜTT-də müzakirə olunan məsələlərə dair sənaye müəssisələri və onların birlikləri, ticarət palataları və digər ticarət birlikləri ilə məsləhətləşmələr üçün normal təşkilati mexanizmlər yaradılmışdır. Bu məsləhətləşmələrdə, hökumətlər aşağıdakılar haqqında biznes birliyinin fikirlərini əldə etməyə çalışır:

- Danışqlar mərhələsində olan xüsusi məsələlər haqqında onların qəbul etməli olduqları siyasəti yanaşmalar;
- Danışqlar üçün gündəliyə yeni mövzuların daxil olunması üçün edilmiş təkliflər haqqında onların tutacağı mövqe;

Mexanizm həmçinin sənaye müəssisələri və biznes üçün onların, idxal edən ölkələrin hökumətləri tərəfindən görülən tədbirlər sayəsində öz hədəf ixrac bazarlarında üzləşə biləcəkləri hər hansı problemləri qaldırmaq üçün imkanla təmin edir. Məsləhətləşmələr üçün belə bir mexanizmin mövcud olmadığı İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdə bunu işləyib hazırlamaq lazımdır. Onu olduğu ölkələrdə isə, müxtəlif işgüzar maraqların tam uyğun təmsil olunduğunu və onların xaricdə rastlaşdıqları problemləri öz hökumətlərinin diqqətinə çatdırma bilməsini təmin etmək üçün bunu təkmilləşdirmək lazımdır. **Sənaye birliklərinin təsiri:** Hökumət tərəfindən razılaşdırılmış məsləhətləşmələrdə iştirak etməkdən əlavə, İnkişaf Etmiş Ölkələrdəki sənaye və ticarət müəssisələri, ticarət palatalarının və ya sənaye federasiyalarının himayəsi altında müzakirələr aparmaqla, ÜTT-də müzakirə olunan mövzular barədə özlərini narahat edən məsələlər və fikirlərini bildirirlər.

Bundan əlavə, nüfuzlu qruplar əmin olmağa çalışır ki, onların sector maraqları xüsusi məsələlər beynəlxalq səviyyədə müzakirə olunan zaman onların hökumətləri tərəfindən müvafiq olaraq nəzərə alınır. Bu müzakirələr haqqında məruzələr, qrupun fikirlərinin xeyrinə ictimai rəyə təsir etmək üçün geniş şəkildə ictimaiyyətə açıqlanır. Onları tam uyğun fikirlərini və narahatlıqlarını əks etdirən hökumətlərin ÜTT-dəki danışıqlara siyasi yanaşmaları nəhayət ki, qəbul etdiyini təmin etmək üçün məruzələr həmçinin milli qanunvericiliyin üzvlərini lobbichilik etmək üçün də istifadə olunur.

Misal üçün, Uruqvay Raundunun müzakirələri üçün gündəlikləri bir sıra mövzular basilica əsas sənaye və ticarət birlikləri tərəfindən aparılmışdır. Milli və beynəlxalq sənaye federasiyaları tərəfindən saxta malların ticarətinin nəticələrinə dair hazırlanmış ətraflı araşdırma, nəhayət ki, TRIPS haqqında Sazişə gətirib çıxaran bu məsələnin gündəliyə daxil olunması üçün təsir etmək məqsədilə İnkişaf Etmiş Ölkələrin hökumətlərinə təsir etməli idi. Yenə də, TRIMS haqqında Sazişin mənşəyi sənaye təşkilatları və digər tətqiqat institutları tərəfindən yerli komponentin ticarəti üzrə mənfi nəticələr və xarici investorlara qoyulan ixrac icra tələbləri haqqında hazırladıqları tətqiqatlara irləşdirə bilər. Antidempinq Praktikaları Haqda Sazişdəki təkmilləşdirilmiş qaydalar üzrə təkliflərin çoxu sənaye müəssisələrinin öz hökumətlərinin diqqətinə çatdırdıqları qaydalar üzrə təkliflərin çoxu sənaye müəssisələrinin öz hökumətlərinin diqqətinə çatdırdıqları problemlər və narahatlıqlardan yaranmışdı.

Sənaye birliklərinin göstərdikləri maraq danışıqlara daxil olunması üçün mövzuların təklifi ilə bitmir. Əksər hallarda, onlar danışıqları yaxından izləyir və yeni qaydalar üzrə təkliflərin onların xeyrinə olmayacağını hesab etdikləri zaman, öz hökumətlərinə fikirlərini çatdırırlar. Misal üçün, Uruqvay Raundunda danışıqların yekun nəticəsinə daha çox toxuculuq məhsulları məhsulları üzrə lobbilərin idxal edən İnkişaf Etmiş Ölkələrin hökumətlərinə tətbiq etdikləri təzyiqlərin təsiri oldu. Yaxşı məlumdur ki, müzakirə olunan liberallaşdırılma təkliflərinin onlara mənfi təsirləri olacağını hesab edən kənd təsərrüfatı üzrə lobbichilər tərəfindən bəzi ölkələrin hökumətlərinə edilmiş təzyiqlər sayəsində,

Uruqvay Raundunun danışıqları naməlum şəraitdə iki ildən artıq aparıldı.

Buna görə, ticarət və sənaye birlikləri, müztəlif sazişlərin qaydalarının həyata keçirilməsi haqqında ÜTT-nin davam etməkdə olan işi və yeni movzu sahələrində aparılan analitik səviyyədəki işi izləməkdə davam etməlidir.

Ticarət və sənaye birliklərinə və QHT-lərə ÜTT-nin işinə fəal maraq göstərməsinə imkan vermək üçün, Katiblik öz işinə daha şəffaflıq gətirmək üçün bir sıra addımlar atmışdır. Katiblik tərəfindən hazırlanmış içşi sənədlər və toplantılar üzrə məruzələr, əvvəllər yalnız hökumtlər üçün mümkün ola bilən məhdudlaşdırılmış sənədlər kimi yanaşılanlar, indi altı ay ərzində məhdudlaşdırılması götürülür. Daha sonra, müəyyən mövzu sahələrdə, ticarət və ətraf mühit kimi, Katiblik, ÜTT-dəki müzakirələrin inkişaf haqqında QHT-ləri və digər özəl sector təşkilatları üçün qısa toplantılar təşkil edirdi.

Lakin, bir çox İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdə ticarət palataları və ticarət birlikləri hələ də ÜTT kimi beynəlxalq təşkilatlardakı müzakirələrə fəal maraq göstərməmişdir. Bu qismən bir fakta görə idi ki, bir neçə il bundan əvvələ qədər bu ölkələrin bəzisi idxalı əvəz etmə siyasəti aparırdı. Nəticədə onlar diqqəti əsasən daxili siyasət məsələlərinə yönləndirirdilər və ixrac yönümlü artımı dəstəkləyən siyasətin dəyişməsi ilə qeyd olunan birliklər öz üzvlərinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının hüquqi sistemi ilə tanış olmaq ehtiyacını və ÜTT-nin davam edən işinə daha fəal maraq göstərmək üçün öz ehtiyaclarını daha çox dərk etməyə başlayır. Qeyd olunan İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrin çoxu sistemin əvəzedici və prosedur qaydaları haqqında öz anlayışlarını təkmilləşdirməkdə yardım tələb edir.

ÜTT çox mürəkkəb proses olan integrasiya və qloballaşma prosesində əsas rol oynayır. Yeni şəraitə bütün ölkələr uyğunlaşa bilmirlər və onlar bununla əlaqədar olaraq öz hökumətlərinə təzyiq göstərirlər. Milli istehsalçılar beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının nəticələrinin onlar üçün dağıdıcı olacağını hesab edirlər. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, müdafiə tədbirlərindən təkə İnkişafda Olan Ölkələr deyil, həm də qloballaşmanın digər tərəfdarları da istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-nin normalarının müəyyən dövrlər üzrə pozulması, ÜTT-də Qərb dövlətlərinin üstün mövqeyi onun hüquq sisteminin

tamamilə qeyri-effektiv elan edilməsinə əsas verir. Amma bundan başqa belə bir sistem hal-hazırda mövcud deyildir və perspektivdə də yaradılması nəzərdə tutulmur. Çatışmazlıqlara gəldikdə isə onlar hər bir milli və beynəlxalq qanunvericiliklər daxilində vardır.

Liberalizasiya və genişlənmənin digər tərəfi də ola bilər. Daha çox ticarət daha çox mübahisələrin yaranma ehtimalı deməkdir. Həll olunmasa bu mübahisələr ciddi münaqişəyə gətirib çıxara bilər. Lakin realıqda, çox sayda beynəlxalq ticarət mübahisələri azaldılır çünki, ölkələr ÜTT kimi təşkilatlara aralarında olan ticarət mübahisəsini həll etmək üçün müraciət edirlər. II Dünya Müharibəsindən əvvəl bu hal mümkün deyildi. Müharibədən sonra, dünya birliyi ticarət qaydalarını müəyyən etdi ki, hazırda bu qaydalar ÜTT-yə verilib. Bu qaydalara üzv dövlətlər üçün mübahisələri ÜTT-də həll etməyi və birtərəfli qaydada fəaliyyət göstərməmək öhdəliyi daxildir. Mübahisələr ÜTT-ə çıxarılan zaman Ümumdünya Ticarət Təşkilatında əsas diqqət qaydalara yönəldilir. Qərar çıxarılandan sonra ölkələr qaydalara əməl etməyə çalışırlar, bəlkə sonradan qaydaları yenidən müzakirə edə bilərlər – lakin bir birinə müharibə elan etmirlər. 1995-ci ildə yaradılandan indiyə qədər 300-ə yaxın mübahisə ÜTT-yə çıxarılıb. Bu mübahisələr konstruktiv yolla həll olunmasaydı, ciddi münaqişəyə səbəb ola bilərdi. Mübahisələrin ÜTT müqavilələrinə əsaslanması faktı o deməkdir ki, haqlı və haqsız tərəfi aydın müəyyən etmək mümkündür. Haqlı tərəf müəyyən olundandan sonra, müqavilələr sonradan görülməli olan tədbirləri göstərir. QATT və sonradan ÜTT-yə çıxarılan mübahisələrin artması, dünyada gərginliyin artması demək deyil. Bu dünya ölkələri arasında daha yaxın iqtisadi münasibətlərin, QATT /ÜTT üzvlərinin artmasının və ölkələrin bu sistemə inamının göstəricisidir. Bəzən aralarında mübahisə olsa belə dövlətlər özləri razılığa gəldikləri öhdəliklərə və müqavilə müddəalarına əməl etməyə çalışırlar.

Son 10 ilin təcrübəsi göstərmişdir ki, ÜTT sistemində mübahisələr QATT -da olana nisbətən daha yaxşı nizama salınır. Dünya alimləri və iqtisadçıları öz araşdırmalarının nəticəsi olaraq bildirmişlər ki, ÜTT-nin yaranması və onun tərkibində mübahisələrin həlli mexanizminin təkmilləşdirilməsi ABŞ-la AB

arasında olan mübahisələrin həlli prosesini xeyli səmərəliləşdirmişdir. QATT mövcud olduğu dövrdə həm Amerika Birləşmiş Ştatları, həm də Avropa Birliyi mübahisələrin həlli orqanının qərarlarına müvafiq olaraq hərəkət etməyə meyli olmadıqları halda, ÜTT-nin yaranmasından sonra bu vəziyyət xeyli dəyişmişdir. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, iddia edilən tədbirlərin siyasi və iqtisadi əhmiyyəti nə qədər çoxdursa, uduzan tərəfin ÜTT qərarına müvafiq olaraq hərəkət edəcəyi ehtimalı o qədər azdır. Bir neçə iddiaçının birlikdə verdiyi şikayətlərin də nəticəsinin belə olacağı ehtimalı çoxdur. Artıq 10 ilə qədər ÜTT-də tətbiq edilən proseduralar ticarət mübahisələrinin həlli üçün məcburilik mexanizminin hamı tərəfindən qəbuluna imkan yaratmışdır. Bu prinsip beynəlxalq hüquq sistemində protoksionistləri intizama dəvət edən vacib yenilik kimi xarakterizə olunur.

III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasının ÜTT ilə əməkdaşlığı və danışıqlar prosesinin mövcud durumu və perspektivləri

3.1. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvlük strategiyası və danışıqlar prosesinin mövcud vəziyyəti

Azərbaycan Respublikası Sovetlər Birliyi parçalandıqdan sonra dünya ölkələri ilə əlaqələrinə yenidən baxmalı oldu. Ölkəmiz dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunaraq dünya ölkələri ilə sıx əlaqələr yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Belə ki, 1991-ci ildən bu yana respublikamız bir çox beynəlxalq və regional təşkilatlara üzv olmuş, bəzilərinə isə üzv olmaq məqsədi ilə müraciət etmişdir. Belə təşkilatlardan biri də dünya ticarətinin 95%-nə nəzarət edən ÜTT-dir.

Qeyd olunduğu kimi, ÜTT dünya ticarətinin böyük əksəriyyətinə nəzarət edir, dünya ticarət əlaqələrində şəffaflığın qorunması, rəqabət mühitinin yaradılmasını tələb edir. Bir sözlə, dünya ticarətində oyun qaydalarını müəyyən edən bir beynəlxalq təşkilatdır. Belə bir təşkilatdan kənarda qalmaq olmazdı və belə də oldu.

1. Azərbaycanın ÜTT-yə qəbulu istiqamətində həyata keçirilmiş əsas tədbirlər

Azərbaycan 1995-ci ildə yaradılmış olan ÜTT-yə 1997-ci ildə qəbul olmaq üçün müraciət edib. ÜTT-nin üzvolma prosedurasına uyğun olaraq da həmin andan ÜTT-də Azərbaycan işçi qrupu yaradılıb. Qəbul prosesi 4 mərhələ və 13 addımdan ibarətdir.

1. Rəsmi müraciət və işçi qrupunun yaradılması. Azərbaycan da 1997-ci ildə müraciət edib və Baş Şura müraciəti qiymətləndirərək Azərbaycan üzrə işçi qrupunun yaradılmasını qərara alıb. İşçi qrupunun tərkibinə Türkiyə, Avropa İttifaqı, ABŞ, Almaniya və s. ölkələr daxildir. İşçi qrupu ölkənin bütün ticarət-iqtisadi əlaqələrini, mövcud qanunvericiliyi və s. araşdıraraq memorandum çəkildə ÜTT katibliyinə təqdim edib.

2. İşçi qrupunun araşdırmaları və ikitərəfli güzəşt müzakirələri. İşçi qrupunun bu müddət ərzində araşdırmalar aparıb kifayət qədər irəliləyiş əldə

etdikdən sonra ölkəmizlə ÜTT üzvləri arasında beş belə görüş keçirilib. Bu müzakirələr ikitərəfli və çoxtərəfli ola bilər.

3. *İştirak protokolu.* Bizdə hələ qarşılıqlı güzəştlər müzakirə edilib qurtarmadığından bu mərhələ başlamayıb. Ancaq bu mərhələ adətən işçi qrupunun hazırladığı “iştirak protokolu” və “öhdəlik siyahısı” əsasında başa çatır.

4. *Qərar.* Bu sonuncu mərhələdir. Hazırlanmış bütün sənədlər ÜTT Baş Katibliyinə və ya Nazirlər Konfransına təqdim edilir.

Azərbaycanla ÜTT üzvü olan ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli beş görüş keçirilmişdir. Bu görüşlərdə artıq bir çox ölkələrlə ikitərəfli sənədlər imzalanmışdır. Qeyd etməliyəm ki, ÜTT-yə qəbulla bağlı bütün sənədlərin hazırlanması və digər məsələlər Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən kordinasiya edilir. 2004-cü ildən isə bu işdə Nazirliyə ABŞ-ın Ticarət və İnkişaf Agentliyi tərəfindən maliyyələşən, Buzz Allen Hamilton şirkəti tərəfindən idarə olunan Texniki Yardım Layihəsi kömək edir. Lakin təəssüf hissi ilə deməliyəm ki, Buzz Allen Hamilton şirkətinin ayırdığı hər il 1 mln. ABŞ dolları miqdarındakı texniki yardım layihələri üç ildə necə sərf olunması barədə heç bir məlumat yoxdur və əhəmiyyətini heç kəs hiss etmir.

2. Üzvlərin prosesində qarşıya çıxan əsas problemlər, onların həlli yolları

ÜTT-yə üzv olmaq asan iş deyil. Bu sadəcə daxil olmaq arzusunun bildirməklə bitmir. Digər beynəlxalq təşkilatlar kimi deyildir. Ciddi və mürəkkəb qəbul prosesi mövcuddur. Müraciəti edən ölkə müraciətin nəzərdən keçirilməsi müddətində heç bir təzyiq və məhdudiyyətlərə məruz deyildir. Burada son müddət də yoxdur. Bu proses 3 ildən 25 ilə kimi çəkə bilər. Maraqlı bir mənzərə yaranır. Heç ÜTT təsis olunduğu Mərakeş Nazirlər Konfransında da ÜTT-yə qəbul prosesi ətraflı deyil, yalnız bir maddədə öz əksini tapır ki, o da ətraflı deyildir. Sadəcə olaraq heç bir əsaslı olmayaraq get-gedə yeni ölkələr üzv olduqca bu proses daha da mürəkkəbləşir. Bunun da səbəbləri var. Əsas səbəb isə ÜTT-nin üzvlərinin daxil olan yeni ölkələri daha çox öhdəlik götürməyə məcbur etmək və yeni-yeni bazarlar əldə etməkdir.

Proses ölkənin ÜTT-yə üzv olmaq istəyini bildirməsi və işçi qrupunun təyini ilə başladığını qeyd etmişdik. Sonrakı mərhələdə isə ölkə ticarət rejimini əhatə edən memorandumunu hazırlayır, üzv ölkələrə göndərir. Həmin ölkələr bu memorandumu incələyərək Azərbaycana öz suallarını təqdim etmişdir. Bunlardan bəziləri artıq cavablandırılmışdır. Bəzən anlaşılmazlıqlar da olur. Belə ki, ÜTT-nin rəsmi dili ingilis, fransız və ispan dilləri olduğundan bu sorğu-suallar da həmin dillərdən birində göndərilir və bəzən heç onların nəzərdə tutduqları deyil, başqa bir suala cavab verilir. Təbii ki, bu da prosesi ləngidir.

ÜTT-yə üzv olmaq istəyən ölkə son dərəcə çətin və ağır işi yerinə yetirməyə hazır olmalıdır. Belə ki, Azərbaycan özünün qüvvədə olan qanunlarını və qaydalarını ÜTT-nin norma və standartlarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə nəzərdən keçirməlidir. Bütün ölkələr kimi Azərbaycan da istisnasız olaraq ümumilikdə belə bir təsir altındadır ki, idxal tariflərinin azaldılması və ya ləğv edilməsi öhdəsindən gəlməli olan ən böyük maneədir. Bu maneənin həll edilməsi demək olar ki, Azərbaycanla ÜTT arasındakı problemləri aradan götürmüş olardı. Lakin tarif dərəcələrini uyğunlaşdırmaq və onlar üçün beynəlxalq öhdəlik həddini müəyyən etmək toqquşan maraqlar arasında sonsuz mübahisələr ilə dolu siyasi və iqtisadi cəhətdən həssas tapşırıqdır.

Problemləri araşdırarkən nəzərə çatdırmalıyıq ki, ÜTT-nin yaranması zamanı danışıqların miqyası çox kiçik idisə, indi xeyli genişlənmişdir. ÜTT ilə danışıqlar zamanı tariflərin müəyyənləşdirilməsi əsas yer tutur. Belə ki, hal-hazırda 11000 növ mal və xidmətlər üzrə danışıqlar gedir və bu göründüyü kimi çox çətin bir prosesdir.

Burada Azərbaycanla qarşıya çıxan problem kimi ÜTT-dən əvvəl BVF-yə daxil olduğumuzdur. Belə ki, BVF-yə daxil olarkən mal və xidmətlər üzrə tarif dərəcələri 0-15% arasında müəyyənləşdirilməsi indi ÜTT ilə danışıqlarda yüksək tarif dərəcəsi tələb etməyə problem yaradır.

İkinci problem subsidiyaların verilməsindədir. Belə ki, ÜTT subsidiyaların verilməsini mümkünsüz sayır. Hal-hazırda danışıqlar zamanı Azərbaycan tərəfi birbaşa subsidiyalar üçün 10-15% tələb etsə də ÜTT bunun 3-5%- endirilməsini

tələb edir. Bu zaman bazis ili göstərməlidir. Azərbaycan isə bunu kənd təsərrüfatına birbaşa subsidiyaların ən yüksək həddi olduğu 2000-2003-cü illəri götürüb, bu illərdə faiz dərəcələri 10-15 arasında dəyişir. Lakin ÜTT bazis ilinin dəyişdirilməsini tələb edir. Qeyd edək ki, 2003-cü ildən sonra birbaşa subsidiyaların həcmi azalmış, hətta 2006-cı ildə bu 1-3% arasında dəyişmişdir. Nəzərinizə çatdırmaq istərdim ki, baxmayaraq ki, Azərbaycan əqli mülkiyyət hüquqları, sənaye mülkiyyətinin, müəllif hüquqlarının qorunması sahəsindəki beynəlxalq konvensiyalara qoşulub, əqli mülkiyyət hüququnun qorunması sahəsindəki qanunlarda boşluqlar var. Bu qanunlar əqli mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarını qoruya bilmir. Belə ki, təkcə neft sektoru sahəsində 2005-ci ildə 272 kəşf və elmi iş olmuşdur ki, bunlardan yalnız 35-i Dövlət Patent Komitəsində qeydiyyatda alınmışdır. Qalanlarının taleyi haqda isə heç bir məlumat yoxdur. Belə kəşflər xarici korporasiyalar tərəfindən ucuz qiymətə alınır.

3. ÜTT-yə üzv olduqdan sonra Azərbaycanın uduşları və itkiləri

ÜTT-yə üzlüyün uduşlarını üç əsas qrupda təsnifləşdirmək olar. Bunlar aşağıdakılardır:

1. İxracatçıların qazancları.

- İxracatçılar ÜTT institutları vasitəsilə geniş imkanlı və zəngin tərkibli informasiyaya çıxış əldə edir. Eyni zamanda bu institutların köməyi ilə ticarət mübahisələrinin ədalətli həllinə nail olur;
- İxracatçılar ÜTT-yə üzv olan bütün ölkələrin bazarlarına təminatlı çıxış əldə edirlər;
- İxracatçılar çoxtərəfli ticarət danışıqlarında tam və bərabər hüquqlu üzv dövlət olaraq iştirak edir və dünya ticarət siyasətinə təsir imkanları qazanır.

2. İstehlakçıların qazancları.

- İdxal rüsumlarının azaldılması ilə milli bazarda rəqabət qabiliyyəti artır;

- Tariflərin aşağı düşməsi xammal və materialların, yarımfabrikatların və kompleksləşdirici hissələrin ucuzlaşmasına gətirib çıxarır ki, onun da üzərində qurulmuş istehsalın nəticəsi olaraq buraxılmış məhsulun və görülmüş işin (xidmətin) maya dəyəri ucuzlaşır və beləliklə də istehlakçıların xərci azalır.

3. Bütövlükdə cəmiyyətin qazancları.

- Milli qanunvericiliyin beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması və bununla da iqtisadi inkişafın və daxili bazar islahatları sürətləndirilir;
- İqtisadiyyatın idarə olunmasında, xüsusilə də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində dövlətin rolu aşağı düşür. Bu isə investisiya əməkdaşlığını stimullaşdırır;
- Ölkəyə inam artır, onun investisiya və kredit cəlbəediciliyi riski azalır;
- ÜTT üzvü olan bütün ölkələrin ərazisində təminatlı tranzit hüququ əldə edilir;
- Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi, idxal və ixrac əməliyyatlarının uçotu və hesabatı sisteminin şəffaflaşdırılması, süni bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması nəticəsində gizli ticarət dövriyyəsinin və korrupsiyanın həcmi azalır.

ÜTT-yə üzvlüyün ümumi qazancları.

- ÜTT-yə üzv ölkələr tərəfindən əmtəə və xidmətlərin dünya bazarına daha əlverişli şərtlərlə çıxışı əldə edilir, onlar arasında xarici iqtisadi siyasətin şəffaflığı da daxil olmaqla ticarət münasibətlərinin sabit inkişafına nail olunur;
- Tərəfdaşlar tərəfindən təzyiqə məruz qalan milli maraqların müdafiəsinin təminatı üçün mübahisələrin həlli üzrə ÜTT mexanizmlərinə çıxış yolu ilə diskriminasiyalar aradan qaldırılır;

- Üzv ölkələr yeni beynəlxalq ticarət qaydalarının hazırlanması zamanı çoxtərəfli danışıqlarda səmərəli iştirak yolu ilə özünün cari və strateji ticari-iqtisadi maraqları reallaşdırmaq imkanları qazanır.

GATT-ın yarandığı 1947 cı ildə dünya ölkələrində sənaye üzrə orta tarif dərəcəsi 40% təşkil edirdisə, ÜTT-nin mövcud olduğu 2000-ci ildə müvafiq göstərici 5% olub. Bu göstəricinin 5%-ə enməsi və bazarlara sərbəst çıxışların genişləndirilməsi siyasəti mütərəqqi texnika və texnologiyaların daha sərfəli qiymətlə milli bazara cəlbi üçün imkanlar yaradır.

ÜTT-yə üzv olmanın itkilərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Milli bazarda rəqabətin artımı nəticəsində rəqabətcabiliyyəti olmayan malların buraxılışı və xidmətlərin göstərilməsi sahəsində adaptasiya tənəzzülü baş verir;
2. Dövlət büdcəsinin gömrük rüsumları və vergiləri maddəsi üzrə daxilolmalar azalır və onun mədaxilinə qısamüddətli, bəzən də ortamüddətli dövrdə gərginlik yaranır;
3. Texnologiyaların idxalı üzrə patentlərdən istifadəyə görə komisiyon haqları ödənişi sənayenin xərclərini artırır və onların qiymət rəqabətində uduşunu azaldır.
4. Dövlətin yerli sənayenin müdafiəsi məqsədilə birbaşa və dolayı subsidiyaların tədricən ləğv olunur və həmin sahələrdə də adaptasiya böhranı yaranır;
5. Hazır məhsulun idxalının üstün gəlirliliyi baxımından idxalı əvəz edə biləcək sahələrdə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi aşağı düşür və nəticədə milli iqtisadiyyata ümumi investisiya qoyuluşu azalır;
6. Ticarətin liberallaşdırılması və qoruyucu tədbirlərin səmərəli təşkili olmadığı halda daxili bazarda daha ucuz olan xarici malların yer almasına şərait yaranır.
7. Öyrənilməsi və həyata keçirilməsi həm çətin, həm də məsrəfli olan mübahisələrin həlli mexanizmi ilkin dövrdə mümkün olmur;
8. Xarici ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətləri aradan qaldırılır;

9. Xidmətlər sahəsində daha ucuz və aşağı keyfiyyətli xidmət təchizatçıları yer tutur.

İnkişaf etməkdə olan ölkə (İEOÖ) statusu

ÜTT üzvlərinin təxminən 2/3-sini İEOÖ-lər təşkil edir ki, bu statusa malik olmaq həmin ölkələr üçün xüsusi hüquqların verilməsini nəzərdə tutur. Belə ki, ÜTT-nin əksər Sazişlərində İEOÖ-lərə dair xüsusi yanaşmanı əsaslandıran müddəalar vardır.

GATT 1994-ün 37-ci maddəsi və 4-cü hissəsi, GATS-ın IV maddəsi, Diferensial və Daha Əlverişli Rejim haqqında ÜTT Sazişi (1979-cu il) İnkişaf etmiş ölkələr (İEO) tərəfindən İEOÖ-lər üçün diferensial və daha əlverişli rejimin (güzəştli tariflər və s.) təqdim olunmasını nəzərdə tutur.

“İnkişaf etməkdə olan ölkə” statusunun üstünlükləri

- ÜTT Sazişlərinin tələblərinə cavab vermək və üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün İEOÖ-lərə daha uzun müddət və əlavə vaxt verilməsi (əksər ÜTT Sazişlərində);

- ÜTT çərçivəsində müəyyən qərarlar (antidempinq, ticarətdə texniki maneələr və s. üzrə) qəbul edilərkən İEOÖ-lərə xüsusi yanaşmanın həyata keçirilməsi;

- İEOÖ-lərə müxtəlif xarakterli yardım və köməklərin (heyvan və bitki sağlamlığı standartları, texniki standartlar, telekommunikasiya və s. üzrə) göstərilməsi;

- Kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması üzrə məhdudiyyət limitini müəyyən edən de minimis göstəricisinin İEOÖ-lər üçün 10% müəyyən olunması (İEO-lər üçün 5 %);

- GATS-ın 12-ci maddəsinə əsasən İEOÖ-lərin tədiyyə balansı ilə əlaqədar problemlərin həllində xidmətlərlə ticarətin məhdudlaşdırılmasından istifadə etmək imkanının verilməsi;

- GATT 1994-ün 13-cü maddəsinə əsasən xarici maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırmaq məqsədilə İEOÖ-lərin idxalı məhdudlaşdırmasına yol verilməsi;

- ÜTT-nin TBT və SPS Sazişlərində müvafiq olaraq texniki qaydalar, standartlar, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi prosedurları və sanitar və fito-sanitar tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı İEOÖ-lərin xüsusi ehtiyaclarının nəzərə alınmasının vacibliyinin nəzərə alınması;

- Anti-Dempinq haqqında ÜTT Sazişində anti-dempinq tədbirləri həyata keçirərkən İEO-lərin İEOÖ-lərdəki reallıqlara xüsusi diqqət yetirmələrinin nəzərdə tutulması;

- ÜTT-nin SPS, TBT, TRİPS və s. Sazişlərində İEOÖ-lərə texniki yardımlar göstərilməsinin nəzərdə tutulması və s.

Respublikamızda ÜDM-in ümumi həcmində neft sektorunun xüsusi çəkisinin 53,1% olması, ixracın 84%-nin neft və neft məhsullarının payına düşməsi, milli iqtisadiyyatın “Holland sindromu” xəstəliyinə tutulması ehtimalının istisna olunmaması, torpaqlarımızın 20%-nin işğal altında olması, ölkədə hər səkkiz nəfərdən birinin qaçqın olması ölkəmizin ÜTT-yə İEOÖ statusu ilə üzv qəbul olunmasını əsaslandıran arqumentlər kimi istifadə oluna bilər. Ən pis halda uzunmüddətli keçid dövrü ərzində (10-15 il) respublikamıza bu statusun verilməsinə nail olmaq lazımdır. Eyni zamanda bütövlükdə İEOÖ statusunun alınması mümkün olmadıqda, bir sıra mühüm sahələrdə (məsələn: kənd təsərrüfatı) bu statusun əldə olunması tələb olunmalıdır. UNCTAD ekspertlərinin rəyinə görə bu mümkün ola bilər. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı statusu araşdırılmalı, bu statusun Azərbaycan üçün əhəmiyyəti tədqiq edilməlidir.

ÜTT-yə üzvolma danışıqları zamanı kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olması, aqrar sektorun yaxşı ənənələrinin olması, bu sahənin inkişafı üçün əlverişli aqroiqlim ehtiyatlarının mövcudluğu, ölkə əhalisinin yarıdan çoxunun kənd yerlərində yaşaması faktları xüsusi vurğulanmalıdır.

ÜTT leksikonunda kənd təsərrüfatında daxili yardım tədbirləri dedikdə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına və bu sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərə subsidiyalar verilməsi və ya dəstək göstərilməsi başa düşülür. Lakin bu tədbirlərin həyata keçirilməsində müəyyən məhdudiyyətlərin gözlənilməsi vacibdir.

Danışıqlar zamanı Azərbaycanda yeni yaranmış fermer təsərrüfatlarının bazar şərtlərinə uyğunlaşması zəruriliyi və daxili istehsalın stimullaşdırılması baxımından kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin göstərilməsinin vacibliyi nəzərə alınmalıdır. Bu kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması və daxili tələbatın mümkün qədər yerli istehsal hesabına ödənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması prosesində kənd təsərrüfatı üzrə aparılacaq gələcək danışıqlarda aşağıdakı prinsiplərin gözlənilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- Mümkün qədər ən yüksək de minimis hədd dərəcəsinin əldə edilməsinə çalışmaq;

- 10%-lik de minimis həddinin əldə olunması mümkün olmadıqda, 5-10% arasında hər hansı həddin əldə olunmasına söy göstərmək;

- Azərbaycana inkişaf etmiş ölkə kimi yanaşacaq üzv ölkələr presedent kimi Moldova, Gürcüstan, Ermənistan və s. ölkələri nümunə gətirdikdə əsaslı arqumentlər (bizim kənd təsərrüfatının spesifik olması, 5%-lik de minimislə üzv olmuş keçmiş SSRİ respublikalarında kənd təsərrüfatına ciddi ziyan dəyməsi, həmin ölkələrin vaxtilə əlverişsiz şərtlərlə üzv olmalarına dair ÜTT üzvləri qarşısında birgə məsələ qaldırması, həmin ölkələrdə bizdən fərqli olaraq daxili dəstək üçün maliyyə vəsaitlərinin olmamağı, həmin ölkələr üçün bizdən fərqli olaraq Holland sindromu təhlükəsinin olmamağı və s.) irəli sürmək;

- İnkişaf etməkdə olan ölkə statusunun əldə edilməsi ehtimalının az olmasını nəzərə alaraq, danışıqların müəyyən mərhələsində ölkəmizin bütövlüklə deyil, onun kənd təsərrüfatı sektorunun inkişaf etməkdə olduğu arqumentini irəli sürmək;

- Yaxın gələcəkdə sürətlə artması gözlənilən neft gəlirlərini əsas gətirməklə, aqrar sektorun dəstəklənməsi üçün maliyyə vəsaitlərinin mövcud olacağını ısrarla bildirmək;

- Holland sindromu təhlükəsini əsas gətirməklə, qeyd olunan sindromun kənd təsərrüfatına göstərə biləcəyi mənfi təsiri neytrallaşdırmağın əsas

metodlarından birinin məhz aqrar sektorun dəstəklənməsi olmasını diqqətə çatdırmaq.

16 iyul 1997-ci il tarixində ÜTT Katibliyində Azərbaycan üzrə İşçi Qrupu yaradılmışdır. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması üzrə İşçi Qrupunun üzvlərinin siyahısı aşağıdakı ölkələrdən ibarətdir:

1. ABŞ
2. Argentina
3. Avropa Birliyi
4. Avstraliya
5. Braziliya
6. Çin
7. Dominikan Respublikası
8. Ekvador
9. Filippin
10. Gürcüstan
11. Haiti
12. Hindistan
13. Honduras
14. İordaniya
15. İsveçrə
16. Kanada
17. Koreya Respublikası
18. Malayziya
19. Misir
20. Moldova
21. Norveç
22. Nigeriya
23. Oman
24. Panama
25. Pakistan
26. Paraqvay
27. Qırğızıstan
28. Rusiya Federasiyası
29. Seneqal
30. Səudiyyə Ərəbistanı
31. Şri-Lanka
32. Tacikistan
33. Tayland
34. Tayvan
35. Türkiyə
36. Ukrayna
37. Vyetnam
36. Yamayka

39. Yaponiya

40. Yəmən

İşçi qrupuna rəhbərlik edir: Valter Levarter

3.2. ÜTT-yə üzvlük kontekstində ölkə statusu və güzəştli müddət məsələləri

Dünya keçid iqtisadiyyatlı ölkələr ÜTT-yə üzvlük zamanı danışıqlarda digər İnkişaf Etmiş və ya daha sürətli İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdən fərqlilik təşkil edən amillərdən birincisi təşkil etdikləri danışıq obyektləridir. Keçid iqtisadiyyatlı və ya aqrar ölkələrin əsas danışıq obyektini kənd təsərrüfatı təşkil edir.

Ümumilikdə qeyd olunması vacib olan faktlardan biri odur ki, hər hansı keçid iqtisadiyyatlı ölkə ÜTT-yə qəbul olunarkən digər üzv ölkələrindən asılı olaraq müxtəlif şərtlərlə qəbul olunurlar. İllər ötdükcə həmin şərtlər mürəkkəbləşir və çətinləşir. QATT-nin ilk üzvü sayılan Polşa, Çexiya, Rumınya, Slovakiya, Macarıstan və Sloveniya ÜTT yaradıldıqdan sonra ona üzv olan və ya danışıqlar aparən ölkələrə nisbətən daha güzəştli hüquqlara malikdirlər.

Bundan əlavə, ÜTT-yə hazırda daxil olmağa can atan ölkələr əvvəlki ölkələrlə danışıqlar apararkən həmin ölkələrə daha çox idxal tariflərinin və ya aşağı idxal kvotaları ilə rastlaşırlar ki, buna da əsas səbəb həmin ölkələrin artıq ÜTT-yə üzv olmaları ilə əlaqəlidir. Ümumilikdə aşağıdakı cədvələ nəzər yetirək. Bunun vasitəsilə ÜTT öncəsi QATT üzvlərinin və ya ÜTT öncəsi Raundların iştirakçısı olan ölkələrin digər, sonradan üzv olan ölkələrlə müqayisədə nə qədər üstünlüklərə malik olduğunu asanlıqla görə bilərik.

ÜTT-daxilində kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyalar şərti üç qrupa bölünür: yaşıl, sarı və qırmızı zənbil. Bu üç zənbil bir-birindən fərqlənir. Onlara nəzər yetirək.

Yaşıl zənbil: Bu zənbil digərlərindən fərqli olaraq heç bir məhdudiyyət qoyulmayan subsidiyaların təmin olunmasını nəzərdə tutur. Və bu subsidiyalar əsasən infrastrukturun qurulmasına, elmi-tədqiqat işlərinin sürətlənməsinə ayrılan subsidiyaları özündə cəmləşdirir. Burada fərqli məqamlardan əsası odur ki, bu cür subsidiyalar məhsulun qiymətinə birbaşa təsir göstərmir və buna görə də ÜTT üzvlərinin bu zənbili seçərkən heç bir problemlə üzləşmirlər. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, bu zənbil daxilində həyata keçirilən subsidiyalar ticarətə təsir etməməlidir.

1995-ci ildə ÜTT-nin əsasının qoyulması ilə İnkişaf Etmiş Ölkələr idxal tariflərini aşağı salmaqda davam edirdilər. Nəticədə aydın oldu ki, artıq dövlət tarif faiz dərəcələri 40%-ə qədər enmişdir. Ümumi olaraq 6,3 faizdən 3,8-faizə qədər. Bundan əlavə ümumi idxal olunan sənaye məhsullarının dəyəri ümumi idxal mallarının tərkibində faizlə göstəricisi 20 faizdən 40 faizə qədər yüksəlmişdir. Həm İnkişaf Etmiş, həm də İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdə tarif endirimləri ilə yanaşı tariflərin hədlərinin tətbiq olunması qaydası da həyata keçirilmişdir. Tariflər üçün hədlərin müəyyənləşdirilməsi tendensiyası inkişaf etmiş və keçid ölkələrində daha çox müşahidə edilməkdədir. Əvvəlki illərdə İEO-də hədlənmiş tariflərin ümumi tariflərdə çəkisi 78 faiz olduğu halda, hazırda eyni göstərici 99 faizdir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə bu faiz göstəriciləri uyğun olaraq 73 və 98 faiz olmuşdur. Faiz dərəcələrinə diqqət yetirsən görürük ki, İEO-lər və İEOÖ-də bu göstəricilər demək olar eynidir. Bəs tariflərin hədlərinin müəyyənləşdirilməsi nə deməkdir? Bu, tarif dərəcələrinin yüksək hədinin qoyulması və heç vaxt həmin həddən yüksək tarifi qoyulmasının mümkün olmadığını göstərir. Faktiki olaraq, bu, digər məhsul idxalına maksimum tarifi müəyyənləşdirilməsi deməkdir və burada söhbət yalnız tarif dərəcəsinin azaldılmasından gedə bilər, artırılmasından yox. Məsələn üçün iki məhsul götürək. “X” məhsulunun tarif dərəcəsi 15% müəyyən olunubsa, həmin məhsula hədd qoyulubsa, adı çəkilən məhsula əmtəə idxalı üçün tarifi artırılması praktiki olaraq mümkün deyil. Yəni, heç vaxt həmin məhsul üzrə faiz dərəcəsi 15%-dən yüksək ola bilməz. Qeyd edək ki, tariflərə hədlərin qoyulması ilə bağlı göstərici inkişaf etməkdə olan ölkələrdə uyğun dövrdə 21

faizdən 73 faizədək yüksəlmişdir. ÜTT daxilində Avropa İttifaqı, ABŞ və Yaponiya kimi bəzi inkişaf etmiş ölkələr yeni bir zənbilin yaradılma tərəfdarı olmuşlar. Buna uyğun olaraq, daha çox subsidiyaların işlədilməsini və daxili yardım edilməsini mümkünlüyünü nəzərdə tutan “sarı zənbil” yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, “sarı zənbil”-in xüsusi çəkisi Avropa İttifaqı üzrə 54%, Yaponiya üzrə 53% və ABŞ üzrə 10% təşkil etmişdir. Bəzi Avropa ölkələrində isə bu hissə daha da çoxdur. Məsələn İslandiya (82%), İsveçrə (55%), Hollandiya (48%) təşkil edir. Yeni Zelandiya və Macarıstan kimi ölkələr isə “sarı zənbil” üzrə heç bir tədbiri subsidiyalaşdırmayan ölkələrdir. Maraqlı tərəflərdən biri də odur ki, Yeni Zelandiya və Macarıstan kimi ölkələrdə kənd təsərrüfatında istehsal yüksək həddədir. Hətta bu məhsulların emal və ixracı da dinamik olaraq artmaqdadır. Əvvəlki sosialist ölkələri Çexoslovakiya və Polşa kimi ölkələrin kənd təsərrüfatında daxili yardımın yeri də fərqlilik göstərir. Belə ki, Polşa subsidiyanın 89%-i, Çexoslovakiya isə 79%-i “yaşıl zənbil” tədbirlərinə yönəltmişdir.

Bununla yanaşı, həyata keçirilən istənilən yardım hökumət tərəfindən maliyyələşdirilməlidir (məsələn, qiymətlərin artırılması hesabına istehlakçılar tərəfindən ödənilməməlidir) və qiymət tənzimlənməsinə yönəldilməməlidir. Bu zaman da fərdi məhsulların istehsalının dəstəklənməsi həyata keçirilməməlidir və eyni zamanda birbaşa fermerlərin gəlirlərin artırılmasına da vəsait yönəldilə bilməz. Bununla yanaşı, yaşıl zənbil şərtləri daxilində razılaşma əldə edən dövlət regional inkişaf proqramlarına və eləcə də ətraf mühitin qorunması istiqamətində istənilən həcmdə subsidiya həyata keçirə bilər. Bütövlükdə, yaşıl zənbil subsidiyaların həcmi üçün limitlər müəyyənləşdirilməmişdir. Qırmızı zənbil-qırmızı zənbil ixrac yönümlü subsidiyalara istiqamətlənmiş bir zənbildir.

Göy zənbil: Bu, həmçinin “nisbi qırmızı zənbil” də adlandırılır və burada məqsəd təhriflərin azaldılmasından ibarətdir. Bu zənbil daxilində tətbiq edilən subsidiyaların həcmi və mahiyyəti Kənd Təsərrüfatı ilə bağlı ÜTT Razılaşmasının 5 və 6-cı maddələri ilə müəyyənləşdirilir. Bu zaman istehsala subsidiyalar həyata keçirilir və normal olaraq sarı zənbilə aid edilən subsidiyalar da göy zənbilə daxil edilir. Hal-hazırda bu zənbilə daxil edilən subsidiyalar ilə bağlı xüsusi limitlər

yoxdur.

Sarı zənbil: Bu zənbil üzrə normalar ÜTT çərçivəsində Kənd Təsərrüfatı ilə bağlı ÜTT Razılaşmasının 6-cı maddəsi ilə tənzimlənir. Maddə də qeyd olunur ki, aqrar sektorunu maliyyələşdirmək üçün ÜTT anlaşmalarına bu zənbillə razılaşan ölkələr aqrar sektorda qiymətləri müəyyən səviyyədə tənzimləmək və istehsal həcminə subsidiyalar həyata keçirmək hüquqlarına malikdirlər.

Sarı zənbil qaydalarına uyğun olaraq subsidiyalar inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün illik kənd təsərrüfatı məhsul istehsalının 10 faizi həcmindədir. Bu rəqəm İEO-lər üçün 5%-dən aşağıdır. Bu da İEO-lər üçün daha faydalı olması ilə nəticələnir. Hazırda ÜTT-nin 30-a qədər ölkəsi kənd təsərrüfatında subsidiyalar üzrə müəyyən üstün hüquqlar əldə etmişlər, lakin ÜTT-nin üzvlərinin sayı artdıqca bu hüquqlar bir qədər azalmaqdadır.

Sarı zənbil qaydaları çərçivəsində ÜTT-nin “Yardımla bağlı Ümumi Aqreqat Tədbirlər” Razılaşmasında, qeyd olunan subsidiyaların seçilmiş bir məhsula deyil, bütövlükdə aqrar sektora yönəldilməsi göstərilir. Bu o deməkdir ki, ÜTT üzvü olan ölkələr ixrac qabiliyyətli məhsulların istehsalını xüsusi qaydada dəstəkləyə bilmir. Hazırda ÜTT-nin 1-ci,3-cü və 4-cü maddələri vardır ki, bir çox danışıqlarda onlar ətrafında həmin maddələrin dəyişdirilməsi üzərində aparılır. Bu da son olaraq daha çox məhdudlaşdırmaya meyillilik ilə nəticələnməkdir.

Sarı zənbillə bağlı əsas məqamlardan biri də odur ki, yaşıl zənbildən fərqli olaraq burada subsidiyalar məhsulların qiymətinə birbaşa təsir edir. Son olaraq bildirmək lazımdır ki, bütün məhsullar ÜTT-daxilində rənglər üzrə ayrılmışdır. Belə ki, bu zənbillər yaşıl (subsidiyalara icazə verilir), sarı (subsidiyalar limitləşdirilir) və qırmızı (subsidiyalar qadağan edilir) rənglərlə “boyadılmışdır”.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv ölkələr əsasən üç kateqoriya altında cəmlənmişdir: inkişaf etmiş, inkişafda olan və zəif inkişafda olan ölkələr (üçüncü dünya ölkələri). Ancaq üzvlüyə danışıqlar əsas iki status: inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkə statusu üzrəində aparılır. Hər iki statusun həmin ölkələr üçün öz müsbət və mənfi xüsusiyyətləri vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir ölkənin ÜTT-ə bu statuslardan biri ilə qəbul olması həmin ölkənin tamamilə həmin statusu

daşdığı mənasına gəlmir. Yəni, ölkə ümumi iqtisadi göstəricilərinə görə inkişaf etmiş olsa belə bu həmin ölkənin ÜTT-də də inkişaf etmiş ölkə statusunda olması demək deyildir. ÜTT- nin öz prinsipləri və qaydaları vardır ki, onlara uyğun olaraq status qəbul olunur. Buna misal olaraq, kənd təsərrüfatından gələn gəlirlərin Ümumi Daxili Məhsulda yeri, ÜDM- in illik artım sürəti və s. göstərmək olar. Yetərinəcə ölkələr vardır ki, onların BVF və ya Dünya Bankı tərəfindən inkişaf etmiş ölkə kimi qəbul olunmasına baxmayaraq ÜTT-də danışıqlar yolu ilə inkişafda olan ölkə statusunu ala bilməmiş və bundan faydalanmaqdadırlar.

İnkişaf etməkdə olan ölkə (İEOÖ) statusu ÜTT üzvlərinin təxminən 2/3-sini İEOÖ-lər təşkil edir ki, bu statusa malik olmaq həmin ölkələr üçün xüsusi hüquqların verilməsini nəzərdə tutur. Belə ki, ÜTT-nin əksər Sazişlərində İEOÖ-lərə dair xüsusi yanaşmanı əsaslandıran müddəalar vardır.

QATT 1994 sazişinin 37-ci maddəsi və 4-cü hissəsi, QATS-ın IV maddəsi, Diferensial və Daha Əlverişli Rejim haqqında ÜTT Sazişi (1979-cu il) İnkişaf etmiş ölkələr (İEO) tərəfindən İEOÖ-lər üçün diferensial və daha əlverişli rejimin (güzəştli tariflər və s.) təqdim olunmasını nəzərdə tutur.

“İnkişaf etməkdə olan ölkə” statusunun üstünlükləri”.

- ÜTT Sazişlərinin tələblərinə cavab vermək və üzərlərinə gətirdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün İEOÖ-lərə daha uzun müddət və əlavə vaxt verilməsi (əksər ÜTT Sazişlərində);

- ÜTT çərçivəsində müəyyən qərarlar (antidempinq, ticarətdə texniki maneələr və s. üzrə) qəbul edilərkən İEOÖ-lərə xüsusi yanaşmanın həyata keçirilməsi;

- İEOÖ-lərə müxtəlif xarakterli yardım və köməklərin (heyvan və bitki sağlamlığı standartları, texniki standartlar, telekommunikasiya və s. üzrə) göstərilməsi;

- Kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması üzrə məhdudiyyət limitini müəyyən edən de minimum göstəricisinin İEOÖ-lər üçün 10% müəyyən olunması (İEO-lər üçün 5 %);

ÜTT inkişaf edən ölkələr üçün ildə 100-ə qədər texniki əməkdaşlıq missiyası

təşkil edir. Orta hesabla üç ticarət siyasəti kursu hər il Cenevrədə hökumət rəsmiləri üçün təşkil olunur. Xüsusi diqqət Afrika ölkələrinə yetirilməklə, regional seminarlar mütəmadi olaraq dünyanın bütün regionlarında təşkil olunur. Bununla yanaşı, treninqlər mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə olan dövlətlərin rəsmiləri üçün də Cenevrədə təşkil olunur. ÜTT inkişaf edən və zəif inkişaf etmiş ölkələrin rəsmilərini ÜTT-nin olduqca böyük olan rəsmi sənədlərin və digər materialların məlumat bazası ilə onlayn əlaqə vasitəsilə ÜTT-nin Cenevrədə keçirdiyi tədbirlər barədə dərhal məlumatla təmin etmək məqsədilə həmin ölkələrin paytaxtlarında 100-dən artıq ticarət nazirliyi və regional təşkilatlarda müvafiq mərkəzlər təşkil etmiş, onları kompüter və internetlə təmin etmişdir.

İnkişaf Etmiş Ölkə statusuna malik olan ÜTT üzvlərinin üstünlükləri də bir çox iqtisadçılar tərəfindən müzakirə olunmuşdur. Bu sahədə öz sərt fikirlərini bildirən şəxslərdən biri də Martin Xor olmuşdur. Onun fikrincə ÜTT-də İnkişaf Etmiş Ölkələrin (İEO) və bu əsnada Transmilli Korporasiyaların çox böyük üstünlükləri vardır. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar.

İnkişaf Etmiş Ölkələr müəyyən məhsullar (məs. geyim məhsulları) üçün yüksək qeyri- tarif bariyerləri və kvotaları qoymaqla inkişafda olan ölkələrdən idxalın qarşısını asanlıqla ala bilirlər. Bu da liberal bazar qaydalarına tam ziddir. Anti-dempinq kimi qeyri-tarif bariyerlərində artım İnkişafda Olan Ölkələrə icazə verilmir. Bu da misal üçün hazırda Çin və Amerika kimi ölkələr arasında ÜTT daxilində ziddiyyətlərin yaranmasına gətirib çıxarıb.

İEO kənd təsərrüfatının qorunması üçün yüksək proteksionist siyasətini yürüdüə bildikləri halda, İEOÖ-lər bazarlarının açılmasına məcburdurlar və buna görə təsir altındadırlar.

- Bir çox İEOÖ-in Uruqvay Raundunda danışıqlarda aktiv şəkildə iştirakına icazə verilmir.

- TRİPS razılaşmasına uyğun olaraq İEOÖ-lər bəzi tibbi və kənd təsərrüfatı məhsulların hazırlanmasında xarici texnologiyadan faydalanmasında limitlər vardır. İnkişafda Olan ÜTT ölkələri Uruqvay Raundundan faydalana bilmir və

buna görə də, ÜTT ticarət sistemində dəyişikliklərin edilməsi vacibdir.

3.3. ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsir istiqamətlərinin müqayisəli təhlili

Hazırda Azərbaycan ÜTT-yə daxil olmaq üçün 12 ölkə ilə danışıqlar aparır. Danışıqların prinsipial məqamı ölkənin bu təşkilata hansı statusda daxil olması ilə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycanın inkişaf etməkdə olan ölkə kimi təşkilata daxil olması əlverişlidir. Bu statusda bəzi üstünlüklər, əlverişli şərtlər əldə etmək olar. Digər vacib məsələ qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, ÜTT-nin standartlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bu sahədə təsdiq olunmuş fəaliyyət planının bir qismi artıq yerinə yetirilib. 50-yə yaxın sənəd var ki, onlardan 30-a qədəri təşkilatın tələblərinə uyğun qəbul olunub. Digər sənədlər üzərində isə işlər davam etdirilir.

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasından əldə ediləcək ən mühüm nailiyyətlər.

ÜTT-yə daxil olmaq çoxaspektli bir məsələ olmaqla bir çox insanların, müəssisələrin, sahələrin, ölkənin, dövlətin həyatına kifayət qədər təsir etmək gücünə malikdir. Həmin təsirlərin keyfiyyət cəhətdən öyrənilməsinə, lazım gəldikdə onun kəmiyyət göstəricilərinin də müəyyənləşdirilməsinə bəzi yanaşmalar mövcuddur. Bu isə onu göstərir ki, ÜTT üzvlüyünə qəbul olunmaq Azərbaycan iqtisadi mühiti üçün də təsirsiz ötüşməyəcəkdir. Ona görə də bu proses qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə müşahidə olunmalıdır. İqtisadiyyatın inkişafı, əhəlinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və ən əsası, dövlətin beynəlxalq nüfuzunun artması üçün ÜTT-nin daimi üzvlüyünün əldə olunması istiqamətində beynəlxalq normalar çərçivəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilməlidir. Hazırkı dövr üçün qloballaşan dünyanın tələblərini nəzərə alaraq, aşağıda göstərilən məsələləri rəhbər tutaraq, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması

vacibdir:

- a) Dünya iqtisadi sisteminə integrasiya prosesini sürətləndirmək;
- b) Azərbaycan mallarının dünya bazarına çıxarılmasına mövcud şərtlərdən daha yaxşı şərtlərin tətbiqi;
- c) beynəlxalq ticarət mübahisələrinin beynəlxalq hüquqda qəbul edilmiş və ÜTT-nin tərəfdaş çıxdığı rəhbər müddəalar əsasında həll olunması;
- d) ÜTT-nin ticarət iqtisadi normalarının Azərbaycan qanunvericiliyində təsbit olunmasıyla ölkədə beynəlxalq investisiyaların əlverişli cəlb olunma mühitinin yaradılması;
- e) Azərbaycanlı investorların ÜTT-yə üzv olan dövlətlərdə fəaliyyət sferasının genişləndirilməsi;
- f) Milli bazarda Azərbaycan mallarının və xidmət sahələrinin çeşidinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması;
- g) beynəlxalq ticarət qaydalarının qəbul olunmasında və icrasında milli maraqlar baxımından iştirak imkanı;
- h) Azərbaycanın dünyada beynəlxalq ticarətin bərabər hüquqlu subyekti kimi daha yaxşı tanınması, ona olan inamın, etimadın artması;
- i) Xarici ticarətin tənzimlənməsində qiymət metodlarından və mexanizmlərindən istifadə olunması, yəni idxal və ixracın tənzimlənməsində yalnız gömrük tariflərindən istifadə və tədricən qeyri-tarif tənzimlənməsindən imtina olunması;
- j) ixracda və idxalda dövlət tədarüklərinin ləğvi;
- k) xarici iqtisadi münasibətlərə coxtərəfli yanaşma;
- l) ixracın genişləndirilməsi, yəni onun coğrafi və əmtəə strukturunun diversifikasiyası və dərinləşdirilməsi;
- m) idxala münasibətdə adekvat müdafiə tədbirləri sistemindən istifadə;
- n) xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi tədbirlərindən digər məqsədlər üçün (məsələn, dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşdırılması üçün) istifadə olunmaması.

Azərbaycanda zəif inkişaf etmiş sahələrdən biri elektron ticarətdir. Odur ki,

bu sahədə bir sıra problemlər yaranmışdır.

E-kommersiya sahəsində həllini gözləyən problemlər.Müasir dövrdə e-kommersiya sahəsindəki yuxarıda göstərilən problemlərlə yanaşı Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması üçün bir sıra digər məsələlərin də həlli zəruridir:

1. e-ticarət obyektlərinin təsnifatı;
2. elektron sövdələşmə tərəflərinin göndərilmə-çatdırılma üsullarının və yerinin müəyyən edilməsi;
- 3.beynəlxalq elektron əməliyyat iştirakçılarına vergi qoyma;
- 4.Xidmətlər Ticarəti üzrə Baş Razılaşmanın (XTBR) telekommunikasiyalara dair razılaşmalar çərçivəsində İnternet-xidmətlərin təsnifləşdirilməsi məsələləri;
- 5.qlobal elektron bazarın tənzimlənməsində dövlətlərin rolu;
- 6.e-kommersiya şəratində intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi;
- 7.e-kommersiyanın XTBR çərçivəsində danışıqlar prosesinə təsiri;
- 8.e-kommersiyada gömrük qaydaları və prosedurları;
- 9.e-kommersiyanın qloballaşma problemləri.

Bu və digər oxşar məsələlərin həlli ölkənin ÜTT-yə daxil olmaqla bağlı, eləcə də ticarət siyasətinin müəyyənləşdirilməsində əsaslı rol oynaya bilər.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi mütəxəssislərinin fikrincə Azərbaycanın dünya ticarət sistemində, həmçinin beynəlxalq əmək bölgüsündə öz layiqli yerini tutması, digər dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması və nəhayət, iqtisadiyyatın transformasiyanın təmin edilməsi olacaqdır. Bəs Azərbaycanın ÜTT-ə üzv olmaqda əsas məqsədi nədir? Bu məqsədləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik.

- Dünya iqtisadiyyatı sisteminə inteqrasiya prosesini sürətləndirmək;
- ÜTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək.
- ÜTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək;
- Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr

tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq;

- Dünyanın əksər ölkələri ilə ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirmək;
- ÜTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;

Qeyd etmək vacibdir ki, ÜTT-ə daxil olan hər bir yeni üzv dövlət Azərbaycan üçün yeni bir maneə deməkdir. Məsələn Rusiya və digər Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldova və Ermənistan kimi MDB ölkələrinin artıq ÜTT-də olması həmin ölkələrin Azərbaycana qarşı yeni şərtlər qoyması deməkdir ki, bu da Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlük prosesini və üzvolma şərtlərini ağırlaşdırır. Azərbaycan hökuməti üzv olarkən yüksək şərtlər əldə etməyə çalışır. Çünki, qeyd olunan MDB ölkələrinin üzvolma şərtlərinə nəzər yetirsək görürük ki, bu ölkələrin üzvolma şərtləri inkişaf etməkdə olan ölkələrin deyil, daha çox inkişaf etmiş ölkələrin şərtlərinə uyğundur.

Artıq bir sıra ölkələrin dəstəyi və Azərbaycan Hökumətinin apardığı iş nəticəsində Ermənistanın üzv olması zamanı bu ölkə tərəfindən rəsmi olaraq bir sıra öhdəliklərin götürülməsinə nail olunmuşdur. Bunlardan ən vacibi “Azərbaycanın üzv olmasına maneçilik törətməmək və eləcə də işğal edilmiş ərazilərə ÜTT qaydalarının tətbiq olunmasına çalışmamaq” öhdəliyi hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması işləri üzrə Komissiyanın qəbul etdiyi Üzvolma Konsepsiyasına əsasən ÜTT ilə danışıqlarda Azərbaycan Hökumətinin mövqeyinin aşağıdakı prinsiplərə əsaslanması nəzərdə tutulur:

- a) Azərbaycanın inkişafda olan ölkə olduğunu nəzərə alaraq ÜTT çərçivəsində digər ölkələrə verilmiş müvafiq güzəştləri əldə etmək;
- b) ÜTT qaydaları tam tətbiq olunanadək maksimum uzunmüddətli keçid dövrünün verilməsinə nail olmaq;
- c) Azərbaycanın iqtisadiyyatı, xüsusi ilə də sənayesi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mallar üzrə yüksək idxal gömrük rüsumlarının tətbiqinə nail olmaq;
- d) Rüsumların aşağı salınması qaçılmaz olduğu halda ortalama rüsumların eyni səviyyədə saxlanması məqsədi ilə əhəmiyyəti az olan mallar üzrə rüsumların

endirilməsi, digərlərinin isə əksinə yüksəldilməsinə nail olmaq;

e) Kənd təsərrüfatı sahəsində subsidiyalar üzrə danışıqlar zamanı illik kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının 10% həcmində subsidiya verilməsinə nail olmaq;

f) Xidmətlər sahəsində danışıqlar zamanı inkişaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və diferensial güzəştli rejimin Azərbaycana da verilməsinə nail olmaq.

Müxtəlif sahələrdə yerli mütəxəssislərin mövcud olduğu halda xaricilərin burada işə düzəlmə qaydalarının liberallaşdırılmasına yol verməmək;

İnkişaf etmiş ölkələrin Azərbaycanın ÜTT tələblərindən kənara çıxan sazişlərə qoşulmaq təkliflərini diqqətlə öyrənmək, həmin öhdəliklərin yalnız üzvləmə başa çatdıqdan sonra götürmək.

Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlüyündə itkiləri və qazancları nədir?

Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlük məsələsinin itkilərini və qazanclarını müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirmək mümkündür. Beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun möhkəm əsaslarının yaradılması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görərək azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılmasına, ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasına, ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olmasına çalışan DTT bazarlara sərbəst çıxış prinsipi ilə münbit milli rejimlərin tətbiqi bazasında, həmçinin idxala tətbiq olunan kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması yolu ilə ticarət dövriyyəsinin səmərəli təşkilinə, eləcə də üzv ölkələrin xarici ticarət rejimində aşkarlığın və şəffaflığın təminatına xidmət edir.

Hazırda Azərbaycanda idxala gömrük rüsumları 0-15 faiz, onların ortalama dərəcəsi isə 7-8 faiz ətrafında dəyişir, ölkəmiz Beynəlxalq Valyuta Fondu qarşısında ortalama faiz dərəcəsinin 5-6 faiz diapozonuna uyğunlaşdırılması barəsində öhdəliyə də malikdir. Diqqət yetirin: ÜTT-yə qəbul ərəfəsində Qırğızıstanda idxala gömrük rüsumları 0-50 faiz arasında dəyişirdi, ortalama dərəcə isə 10,74 faizə bərabər idi. Qəbul zamanı ölkə 3 il ərzində rüsumların yuxarı həddini 50 faiz səviyyəsində saxlamaq güzəştini əldə etmiş və 2000- ci ildən

başlayaraq endirilən rüsumlar üzrə ortalama faiz dərəcəsi 2003-cü ildə 5,4 faiz təşkil edib. Türkiyədə isə baxmayaraq ki, ölkə QATT-nin təsisçisi olaraq ÜTT-nin qurucularından sayılır, indi də bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə mövsümi fəaliyyət göstərən idxal rüsumlarının yüksək dərəcəsi hətta 200 faizə çatır.Çində isə qəbul ərəfəsində gömrük rüsumları 0-65 faiz dəyişirdi və qəbul zamanı həmin səviyyəni saxlamaq üçün bu ölkəyə 2010-cu ilədək güzəşt müddəti verildi. Ümumiyyətlə, məlumat üçün qeyd edək ki, ÜTT qəbul zamanı tarif güzəştlərinə görə keçid dövrü üçün Qırğızıstana 7 il, Latviyaya 9 il, Moldovaya 4 il və Gürcüstana 5 il vaxt ayrılmışdır. Bu müddət bəzi ölkələr üzrə (Çin, Hindistan və s.) 15-25 ili əhatə edir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa bağlıdır.Hazırda tənzimləmə, intellektual mülkiyyət və investisiyalar sahəsində elə qanunlar var ki, onlar beynəlxalq standartlara, eləcə də DTT-nin tələblərinə cavab vermir.ÜTT-yə qəbul ölkənin ticarət siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək, şəffaflıq artırıraq, beynəlxalq ticarət partnyorları çoxalacaq və iqtisadi münaqişələr daha səmərəli həll olunacaq.Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı sazişi çərçivəsində müzakirə olunan əsas məqamlar bu sahəyə subsidiyaların yuxarı həddinin və tariflərin müəyyənləşdirilməsidir.

NƏTİCƏ

Aparılmış tədqiqatlar bizə belə bir nəticəyə imkan verir ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakını genişləndirmək üçün ən əsas strateji addım ixracın əmtəə və coğrafi strukturunu genişləndirməklə diversifikasiya siyasətini reallaşdırmaq və ÜTT ilə əməkdaşlığı sürətləndirməlidir.

ÜTT ilə əməkdaşlığın ölkə iqtisadiyyatına mümkün təsir istiqamətləri bu və ya digər formada SWOT təhlil edilməli və nəticələri xarici ticarət siyasətinin hazırlanmasında nəzərə alınmalıdır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasına əsasən ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürüldüyündən, qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və ixrac prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi məqsədilə ən qısa dövrdə ÜTT-yüzvlük məsələlərinin həlli və ölkədə tətbiq edilən xarici ticarət siyasətinin prioritet istiqamətlərini məhz ÜTT prinsipləri çərçivəsində qurmaqla aşağıdakılar olacaqdır:

- xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması və ölkənin ixrac potensialından maksimum səviyyədə istifadənin təmin edilməsi və ölkənin milli iqtisadi maraqları təmin edilməklə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzvolma prosesinin davam etdirilməsi;
- ixrac edilən və ixrac potensialı olan məhsulların keyfiyyət standartlarının yüksəldilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq standartlara uyğun məhsul istehsal edən müəssisələrin stimullaşdırılması və milli brendlərin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- Azərbaycan mənşəli məhsulların xarici bazarlara maneəsiz ixrac edilməsi məqsədilə müvafiq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi;
- Ümumiləşmiş Preferensiyalar Sistemləri çərçivəsində əldə edilən güzəştlərdən maksimum səviyyədə istifadənin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- ticarətin asanlaşdırılması, o cümlədən ticarət zamanı rəsmiləşdirmə işlərinin müddətinin qısaldılması və bununla bağlı xərclərin aşağı salınması üzrə işlərin davam etdirilməsi;

- xarici ticarətin inkişafı üçün infrastruktur təminatının daha da yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- tarif dərəcələrinin optimallaşdırılması, qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin azaldılması, ölkə daxili istehsalın artımını dəstəkləyəcək və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edəcək idxalat siyasətinin tətbiq edilməsi;
- antidempinq qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və zəruri hallarda müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Azərbaycan mənşəli kənd təsərrüfatı məhsullarına xarici bazarlarda tətbiq edilən diskriminasiya tədbirlərinin araşdırılması və zərurət yarandığı təqdirdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- müqayisəli üstünlüyə malik olan Azərbaycan mənşəli məhsulların dünya bazarlarına çıxış imkanlarının artırılması məqsədilə ixracatçı müəssisələrin beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakının stimullaşdırılması;
- Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun olaraq ticarət sahəsində ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərə qoşulması istiqamətində müvafiq işlərin davam etdirilməsi;
- xarici ticarət sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və xarici ticarət siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkəmizin milli maraqlarına uyğun, elmi-praktiki üsullara əsaslanan müasir ticarət siyasəti metodlarının tətbiq edilməsi;
- ixracatda elektron ticarət xidmətlərindən geniş istifadə imkanlarının araşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində müvafiq işlərin görülməsi;
- ixracın genişləndirilməsi məqsədilə ixracatçılara dövlət dəstəyi üzrə mexanizmlərin araşdırılması, ixracatçılara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi üzrə banklar tərəfindən ixrac kreditlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində müvafiq işlərin görülməsi və s.

Резюме

Всемирная торговая организация (ВТО), несомненно, относится к ведущим институтам глобализационного процесса и входит в ряд наиболее влиятельных и масштабных из них: подавляющее большинство государств мира, включая мировые державы, уступили ей некоторые свои полномочия'. Членство в глобальной торговой системе ВТО помогает стране ускорить интеграцию в мировую экономику и в процессе глобализации в целом.

Азербайджан входит в ряд претендентов на вступление в ВТО, присоединение к которой станет одним из поворотных геополитических и геоэкономических факторов в процессе интеграции республики в глобальную торговлю и установление в стране подлинной рыночной экономики. В диссертационном исследовании была поставлена научная цель, осуществить комплексное, системное исследование концептуальных основ международной торговли, современное состояние экономики и пути повышения эффективности внешнеторговой деятельности Азербайджана.

Анализируется ход вступления Азербайджана в ВТО. рассматриваются положительные и отрицательные стороны этого процесса, предлагается ряд практических рекомендаций.

Summary

The traditional and most developed form of the international economic relations is foreign trade. The modern international economic relations, described active development of world trade, bring many new and specific national economies in development. Foreign trade in the goods is a part of international trade and represents the specific form of an exchange of the goods between sellers and buyers of the different countries. The sphere of foreign trade gives huge opportunities for becoming and developments of economy, formation of the budget of the country, maintenance of well-being of people.

Effective foreign trade activities is capable to provide an output of the country on the advanced boundaries of economic and a science, its promotion forward on a way of economic progress. In this connection expansion of economic and scientific and technical communications with foreign countries, use of opportunities of a mutually advantageous international division of labour is the important direction of activity of our country during the modern period

Possessing significant power resources, highly skilled enough manpower at the lowered cost of a labour, Azerbaijan represents a huge commodity market, services and capitals. However the degree of realization of this potential in the external economic sphere is rather modest.

Commodity circulation of Azerbaijan with other countries grows, that speaks about development and strengthening of trade and economic relations.

Unfortunately, the role of Azerbaijan in world trade is insignificant, but for the country value of the external economic sphere very essentially. The sphere of foreign trade gives huge opportunities for becoming and developments of economy, formation of the budget of the country and maintenance of well-being of people.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Muradov Ə.C. Azərbaycan və ÜTT: Xidmətlər Bakı-2006
2. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев – 2000.
3. Kvass İ.İ. ÜTT-yə üzvolma: prosedur, tələblər və nailiyyətlər Bakı-2006
4. Əliyev R.H. Azərbaycan və Dünya Ticarət Təşkilatı Bakı-2007
5. H.Rəcəbli «BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları və Azərbaycan». Bakı, 1997.
6. H.Rəcəbli «BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları». Bakı, 2003.
7. Birləşmiş Millətlərin Minillik Bəyannaməsi. Nyu-York, 2000.
8. Sürət və reallıq. BMT haqqında suallar və cavablar. Bakı, 2000.
9. UNESCO-nun beynəlxalq normativ aktları. Bakı, 1998.
10. Карамелла Арис. «Понятие и структура системы ООН». Москва.
11. Овчинников Н. «Что может ООН в экономике». Москва.
12. Куэльбар Х.П. «ООН: сегодня и завтра». Москва, 1998.
13. Морозов Г.И. «Специализированные учреждения ООН в современном мире». Москва, 1967.
14. Кофи А.А «Партнерство во имя всемирного сообщества». ООН, 1998.
15. Кофи А.Аннан «Общая судьба-новая решимость». ООН, 2000.
16. «Basic facts about The United Nations». New York, 2012.
17. «World Bank Annual Report» World Bank, New York, 2013.

Elektron resurslar

1. www.un.org
2. www.un-az.org
3. www.undp.org
4. www.wto.org
5. www.wto.az
6. www.economy.gov.az
7. www.cbar.az
8. www.mfa.gov.az

